

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

NACRT

**Analiza veleprodajnog tržišta poziva koji potiču
(originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže**

Podgorica, decembar 2019. godine

Sadržaj

1. REZIME	4
2. UVOD	7
2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije	7
2.2 Pravni osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma	9
2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije	10
2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku sprovođenja Testa tri kriterijuma i analize relevantnog tržišta	11
3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA	13
4. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA	14
4.1 Opis postupka definisanja tržišta	14
4.2 Karakteristike tržišta	15
4.2.1 Trenutno stanje na tržištu fiksnih mreža u cilju pružanja javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji u Crnoj Gori	15
1. Crnogorski Telekom a.d. Podgorica	15
2. M:tel d.o.o.	17
3. Telemach d.o.o.	18
4. Telenor d.o.o.	18
5. IP Mont d.o.o.	18
4.2.2 Trenutni status operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji	19
4.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga	19
4.3.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude	19
4.3.2 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo	20
4.3.3 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo	26
4.3.4 Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo	31
4.4 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji	32
4.5 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta	32
5. TEST TRI KRITERIJUMA	33
5.1 Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode	34
5.1.1 Strukturne barijere ulaska na tržište	34
5.1.2 Pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište	37
5.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu	38
5.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine	39
5.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu	43
5.3 Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu	43
5.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu	44
5.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju je li relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji	45

6. ANALIZA KONKURENCIJE NA VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU POZIVA KOJI POTIČU (ORIGINIRAJU) IZ JAVNE FIKSNE TELEFONSKE MREŽE.....	46
6.1 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta	46
6.2 Tržišno učešće operatora na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.....	47
6.3 Ograničenje povećanja kapaciteta – kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti	49
6.4 Ekonomija obima i ekonomija širine	50
6.5 Stepen vertikalne integracije	51
6.6 Uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć)	51
6.7 Zaključak analize veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže	52
7. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE	53
7.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije	54
7.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.....	54
7.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage	55
7.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu.....	55
7.1.4 Završavanje (terminacija) poziva.....	55
7.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije	56
7.3 Prepreke razvoju efikasne konkurencije na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže	56
7.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa	57
7.3.2 Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi	58
7.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi	61
8. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM.....	62
8.1 Obaveza objavljivanja podataka	63
8.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti	66
8.3 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.....	68
8.4 Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.....	69
8.5 Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva	72
9. PRILOZI	72
9.1 Prilog 1:.....	74
Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na prijedlog Odluke o relevantnim tržištima	74
9.2 Prilog 2:.....	75
Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.....	75
9.3 Prilog 3:.....	77
Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na nacрте tekstova Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima	77
9.4 Prilog 4:.....	80
Komentari operatora sa javne rasprave na Nacрте Testova tri kriterijuma	80
9.5 Prilog 5:.....	82
Odgovori Agencije na komentare Crnogorskog Telekomа na nacрте Testova tri kriterijuma na relevantnim tržištima.....	82

1. REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, broj 40/13, 56/13 i 2/17) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlaštenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene Zakonom o elektronskim komunikacijama. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 Zakona o elektronskim komunikacijama, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li postoji na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71 do 78 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64 Zakona o elektronskim komunikacijama, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske Unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (lat. *ex-ante*) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja da sama utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste iz Preporuke relevantna tržišta, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

S obzirom da *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* nije sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije, Agencija ga može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U tom smislu Agencija je donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* („Sl. list Crne Gore”, broj 031/19 od 03.06.2019. godine). Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

¹ u daljem tekstu Agencija

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

Agencija je otpočela sprovođenje provjere Testa tri kriterijuma na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, pri čemu je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

Prema mišljenju Agencije Test tri kriterijuma, shodno članu 65 Zakona o elektronskim komunikacijama, zadovoljen je na relevantnom *veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže*, te je ovo tržište podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

Analiza relevantnog tržišta

U skladu s činjenicom da je Agencija utvrdila da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex-ante* regulaciji, nakon javnog konsultativnog nastavljen je postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Saglasno odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama, koje se odnosi na zaštitu konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, Agencija je postupak analize relevantnih tržišta sprovodila u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija je uzela u obzir neke od kriterijuma sadržanih u članu 68 Zakona, a koji su od najveće važnosti kod analize ovog relevantnog tržišta.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta Agencija je konstatovala da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex-ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu – odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija ocjenjuje da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje su, takođe, konstatovane ovim dokumentom.

Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede sledeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza objavljivanja podataka;
2. Obaveza obezbeđivanja nediskriminatornosti;
3. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)²;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)³;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁶.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jedne uredbe i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁷;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁸;

² Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁶ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁷ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁸ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁹.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹⁰, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primijenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹² o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC)¹³ o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu *ex-ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

⁹ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

¹⁰ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹¹ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹² Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹³ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlašćenja da sama utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta koja nijesu definisana Preporukom, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

2.2 Pravni osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama kojim je u članu 11 utvrđena, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 75 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex-ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2014. godine.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
3. Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će biti sproveden shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Agencijom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 75 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

S obzirom da *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* nije sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije, Agencija ga može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama. U slučaju da su zadovoljena prethodno navedena tri kriterijuma, Agencija će sprovesti postupak analize tržišta u skladu sa Zakonom.

2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 Zakona Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Agencija za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

Agencija je 2017. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–334/2–16 od 13.12.2016. godine kojim je Agencija za zaštitu konkurencije iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 9. ovog dokumenta – 9.1. Prilog 1.), donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga* („Sl. list Crne Gore“, broj 2/17) na osnovu prvog stava člana 15 Okvirne direktive, te preporuke Evropske komisije iz 2014. godine o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji. Shodno tački 3. ove Odluke Agencija može da proširi listu relevantnih tržišta nakon sprovedenog testa trostrukog kumulativnog kriterijuma, u skladu sa članom 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U tom smislu Agencija je po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj 02–378/2 od 28.05.2019. godine kojim je iskazana saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 9. ovog dokumenta – 9.2. Prilog 2.), donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene*

prethodne regulacije („Sl.list Crne Gore“, broj 031/19 od 03.06.2019. godine). Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku sprovođenja Testa tri kriterijuma i analize relevantnog tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 16.04.2019. godine, nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, usvojio Predlog Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.
- Agencija je 17.04.2019. godine otvorila proces Javnih konsultacija na Predlog Odluke, a u skladu sa članom 33 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“, broj 40/13, 56/13 i 2/17) i Uputstvom o vođenju otvorenog konsultativnog procesa u sektoru elektronskih komunikacija (broj 0901–4834/1 od 03.10.2013. godine). Zainteresovane strane su pozvane da svoje komentare, sugestije i primjedbe na Predlog Odluke dostave najkasnije do 06.05.2019. godine, u pisanoj formi ili putem email–a Agencije (ekip@ekip.me).
- Operatori nijesu imali primjedbe i sugestije na Nacrt Odluke.
- Agencija za zaštitu konkurencije dostavila je Mišljenje broj 02–378/2 od 28.05.2019. godine kojim je iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke.
- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 28.05.2019. godine, donio **Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije** („Sl. list Crne Gore“, broj 031/19 od 03.06.2019. godine).
- U skladu sa Odlukom Agencija je pristupila provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Pri sprovođenju Testa tri kriterijuma Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.
- Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je na sjednici od 19.09.2019. godine usvojio Nacrt Testa tri kriterijuma na pet relevantnih tržišta, sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.

- U skladu sa članom 33 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, broj 40/13, 56/13 i 2/17) i Uputstvom o vođenju otvorenog konsultativnog procesa u sektoru elektronskih komunikacija (broj 0901–4834/1 od 03.10.2013.godine), Agencija je 20.09.2019. godine pokrenula javni konsultativni postupak o Nacrtima dokumenata Testa tri kriterijuma na pet relevantnih tržišta. Zainteresovane strane su pozvane da svoje komentare, mišljenja i sugestije na Nacrte dokumenata Testa tri kriterijuma na pet relevantnih tržišta dostave najkasnije do 21.10.2019. godine u pisanoj formi ili putem email–a Agencije (ekip@ekip.me).
- U skladu sa odredbama člana 65 Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija je zatražila mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na Nacrte tekstova Testa tri kriterijuma za relevantna tržišta. Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–378/8 od 05.11.2019. godine kojim obavještava Agenciju da je saglasna sa predloženim tekstovima Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima nalazi se u poglavlju 9. ovog dokumenta – 9.3. Prilog 3.
- Na Nacrte Testa tri kriterijuma za relevantna tržišta Crnogorski Telekom je dostavio komentare 21.10.2019. godine. Ostali operatori nijesu dostavljali svoje komentare. Agencija je sagledala dostavljene komentare i dala svoje mišljenje u vezi istih. U poglavlju 9. ovog dokumenta – 9.4. Prilog 4. dat je pregled komentara Crnogorskog Telekoma, kao i odgovori Agencije na iste – 9.5. Prilog 5..
- Nakon odgovora Agencije na pristigle komentare Crnogorskog Telekoma, nastavljen je rad na analizama relevantnih tržišta.

3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjive na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija utvrđuje relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji, vodeći pri tom naročito računa o važećoj Preporuci Evropske komisije.

Isto tako, u skladu sa Zakonom, Agencija može odlukom utvrditi da su i druga relevantna tržišta, osim relevantnih tržišta iz Preporuke Evropske komisije, podložna prethodnoj regulaciji ako su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma.

Na osnovu člana 11 stav 1 tačka 18, člana 14 stav 1 tačka 6 i čl. 62, 63, 64, 65 i 66 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, broj 40/13, 56/13 i 02/17), a u vezi sa tačkom 3 Odluke o relevantnim tržištima usluga („Sl. list Crne Gore”, broj 02/17), po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 02–378/2 od 28.05.2019. godine, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, na sjednici održanoj 28.05.2019. godine, donio je Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije. Odlukom je, između ostalih, određeno i *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* za relevantno tržište usluga na kojem će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma.

S obzirom da veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima podložnim prethodnoj regulaciji, potrebno je sprovođenje Testa tri kriterijuma radi ocjene postojanja efikasne konkurencije na relevantnom tržištu.

Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma, i u slučaju da su sva tri kriterijuma istovremeno zadovoljena, sprovodi se proces analize tržišta, koja se sastoji u određivanju relevantnog tržišta, procjeni postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, i određivanju regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

4. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA

4.1 Opis postupka definisanja tržišta

U postupku određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica relevantnog tržišta, Agencija ima obavezu da odredi relevantno tržište usluga i njegovu geografsku dimenziju, vodeći pritom posebno računa o relevantnim Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, kao i o relevantnoj pravnoj regulativi Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije na strani ponude i supstitucije na strani tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju supstitutima, odnosno zamjenljivim uslugama. Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika. S druge strane, supstitutivnost (zamjenjivost) na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da u kratkom, odnosno srednjem roku ponudi istovjetnu uslugu, bez izlaganja dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod zamjenjivosti na strani ponude operator koji već pruža usluge u tom momentu odmah reaguje na povećanje cijene. Naime, potencijalnim konkurentima treba više vremena kako bi počeli nuditi istovjetnu uslugu na tržištu. U slučaju postojanja supstitucije na strani ponude već aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadle troškove (eng. *sunk cost*).

Jedan od načina kojim je moguće procijeniti postojanje supstitutivnosti (zamjenjivosti) na strani ponude i tražnje je primjena testa hipotetičkog monopola (hipotetičko povećanje cijene). U skladu sa navedenim testom, postavlja se pitanje šta se događa u situaciji malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5% do 10%.

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjive na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Jednostavnije rečeno, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine svi ponuđeni proizvodi, odnosno usluge koji su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno zamjenjivi, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

4.2 Karakteristike tržišta

4.2.1 Trenutno stanje na tržištu fiksnih mreža u cilju pružanja javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji u Crnoj Gori

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu (od 2016. do 2018. godine), na crnogorskom tržištu javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima pružali su sljedeći operatori¹⁴:

1. Crnogorski Telekom A.D. Podgorica¹⁵

Crnogorski Telekom je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga. Fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma čine platforme za prenos govora koje se koriste za pružanje usluge telefonije korisnicima koji se nalaze na fiksnoj lokaciji. Platforme na kojima Crnogorski Telekom pruža korisnicima ovaj tip usluge su:

- PSTN javna komutirana telefonska mreža (koja se sastoji od dvije međunarodno tranzitne centrale);
- IMS (IP Multimedia Subsystem) – mreža koja se koristi za pružanje različitog skupa usluga koje korisnicima omogućavaju razmjenu multimedijalnog sadržaja. Mreža je standardizovana u skladu sa 3GPP specifikacijama (IMS Release 10). U Crnogorskom Telekomu se IMS platforma trenutno koristi za pružanje usluge prenosa govora (telefonija).

PSTN mreža Crnogorskog Telekoma služi isključivo za potrebe tranzita interkonekcionog saobraćaja što znači da su i nacionalni i međunarodni interkonekciono partneri koji koriste TDM tehnologiju povezani na ove centrale. Drugi operatori u Crnoj Gori se preko TDM tehnologije vezuju na mrežu Crnogorskog Telekoma, jer nijesu još spremni za IP interkonekciju. Ni jedan korisnik fiksne telefonije nije vezan na PSTN već isključivo na IMS tehnologiju. Proces migracije korisnika sa PSTN mreže na IMS mrežu je u potpunosti završen tako da Crnogorski Telekom svojim korisnicima nudi telefonske servise bazirane isključivo na IMS arhitekturi. IMS mreža se koristi za pružanje usluga fiksne telefonije, ali isto tako omogućava i čitav skup dodatnih servisa (suplementarnih servisa) koji osim funkcionalnosti uspostave telefonskog poziva nude i napredne mogućnosti upravljanja telefonskim pozivima (preusmjeravanje poziva, poziv na čekanje, zabrana dolaznih/odlaznih poziva, itd.).

¹⁴ Izvor teksta u vezi mrežne infrastrukture operatora je Izvještaj o stepenu razvoja javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga (2018. godina)

¹⁵ U daljem tekstu Crnogorski Telekom

Operator može realizovati servise preko interkonekcionih tačaka Crnogorskog Telekoma: svoj odlazni i dolazni saobraćaj koji terminira u mreži Crnogorskog Telekoma, svoj odlazni i dolazni saobraćaj do elektronskih komunikacionih mreža drugih javnih operatora u Crnoj Gori, koji su interkonektovani na mrežu Crnogorskog Telekoma, svoj dolazni i odlazni saobraćaj u mreže međunarodnih operatora kao i ostale servise koji mogu biti dogovoreni i definisani Ugovorom o interkonekciji između Operatora i Crnogorskog Telekoma.

Arhitektura PSTN mreže Crnogorskog Telekoma sastoji se samo od jednog nivoa centrala: međunarodno/tranzitnog nivoa centrala koji čine dvije međunarodne centrale sa integrisanom STP funkcionalnošću:

- IC Podgorica;
- IC Bijelo Polje.

Dolazni i odlazni saobraćaj Operatora koji je povezan Crnogorski Telekom će proslijediti prema svojim pretplatnicima unutar pristupnog područja tačke na kojoj je realizovano povezivanje.

Crnogorski Telekom nudi tačke pristupa na svojim kombinovanim međunarodno/tranzitnim centralama za potrebe međunarodnog, nacionalnog tranzitnog saobraćaja (saobraćaja između Operatora i drugih nacionalnih Operatora u Crnoj Gori) kao i terminirajućeg saobraćaja u fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma. Obzirom da vrše usluge komutacije međunarodnog i nacionalnog telefonskog saobraćaja obje centrale imaju dodijeljenu međunarodnu (ISPC) i nacionalnu signalnu tačku (NSPC), koje su prikazane u Tabeli 1.

Tabela br.1 Međunarodne i nacionalne signalne tačke međunarodno/tranzitnih centrala u PSTN mreži Crnogorskog Telekoma

Centrala	Lokacija	Međunarodni kod signalizacione tačke - ISPC*	
		ITU-T	Decimal
IE Podgorica	Podgorica	2-040-2	4418 (NI=0)
IE Bijelo Polje	Bijelo Polje	2-040-4	4420 (NI=0)

* Međunarodni signalizacioni nivo (mrežni indikator NI = 0) međunarodno / tranzitnih centrala IE Podgorica i IE Bijelo Polje

Centrala	Lokacija	Nacionalni kod signalne tačke (NSPC) **
IE Podgorica	Podgorica	10370 (NI = 2)
IE Bijelo Polje	Bijelo Polje	10369 (NI = 2)

* Nacionalni signalizacioni nivo (mrežni indikator NI = 2) međunarodno / tranzitnih centrala IE Podgorica i IE Bijelo Polje

Izvor: Referentna interkonekciona ponuda za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma a.d Podgorica

Usluga započinjanja (originacije) poziva obuhvata usluge u kojima operator prenosi, na osnovu koda za odabir operatora, pozive koje generišu krajnji korisnici operatora unutar sopstvene mreže ili prema drugim mrežama, na pristupnu tačku drugog operatora.

Usluga započinjanja (originacije) poziva pruža se zavisno od tačke međupovezivanja koja može biti unutar lokalnog ili nacionalnog pristupnog područja. Ako se operator spoji na lokalnoj pristupnoj tački, može se koristiti uslugama lokalnog započinjanja (originacije) poziva samo na području koje pokriva dotična lokalna pristupna tačka. Kod nacionalnog saobraćaja mogućnost je da operator može koristi usluge nacionalnog polaznog saobraćaja.

Povezivanje mreže Crnogorskog Telekomu i mreže Operatora se realizuje preko jednog ili više interkonekcionih linkova. Svaki interkonekcioni link predstavlja vezu između jedne od pristupnih tačaka Crnogorskog Telekomu i jednog od interkonekcionih čvorova u mreži Operatora.

Crnogorski Telekom nudi metode međusobnog povezivanja:

- a) Povezivanje na lokaciji Operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom
 - b) Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekomu – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Operator
- a) *Povezivanje na lokaciji Operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom.* – Crnogorski Telekom će na zahtjev Operatora obezbijediti povezivanje mreže Crnogorskog Telekomu i mreže Operatora sa inicijalnim kapacitetom koji će biti dogovoren između Operatora i Crnogorskog Telekomu. Minimalni inicijalni kapacitet interkonekcionog voda za svaku pristupnu tačku je 2Mb/s. Minimalna nadogradnja kapaciteta za svaku pristupnu tačku je 2 Mb/s. Osnovni način realizacije interkonekcionih vodova je preko jednog prenosnog puta. Crnogorski Telekom od Operatora zahtijeva obezbjeđivanje odgovarajućeg prostora i uslova za montažu svoje opreme na lokaciji Operatora bez nadoknade, što podrazumijeva i obezbjeđivanje dostupnosti i prohodnosti kablovskih trasa po kojima će biti realizovan prenosni put u unutrašnjosti objekta u kojem se nalazi oprema Operatora. Sva oprema instalirana od strane Crnogorskog Telekomu na lokaciji Operatora u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu Crnogorskog Telekomu.
- b) *Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekomu – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Operator.* – Ukoliko za to postoje tehnički i prostorni uslovi, Crnogorski Telekom će Operatoru obezbijediti uslugu kolokacije opreme za potrebe interkonekcije u i na objektima Crnogorskog Telekomu, kao i povezivanje kolocirane opreme sa svojim pristupnim tačkama. Sva oprema instalirana od strane Operatora na lokaciji Crnogorskog Telekomu u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu Operatora.

Kolokacija, je predviđena isključivo za telekomunikacionu opremu/infrastrukturu Operatora koja je neophodna za realizaciju interkonekcije sa mrežom Crnogorskog Telekomu. Mikrolokacije na kojima se nudi usluga kolokacije su građevinski objekti, zemljišta i stubovi koji pripadaju Telekomunikacionim centrima Crnogorskog Telekomu u kojima se nalaze pristupne tačke.

Prema Referentnoj interkonekcionoj ponudi Crnogorskog Telekomu realizacija međusobne interkonekcije dva ili više Operatora koji su kolocirani u objektima Crnogorskog Telekomu moguća je samo putem usluga iznajmljenog voda ili nacionalnog tranzita posredstvom prenosne ili komutacione opreme Crnogorskog Telekomu na komercijalnoj osnovi.

Crnogorski Telekom je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima na teritoriji svih opština u Crnoj Gori.

2. M:tel d.o.o.

M:tel d.o.o. je operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga prenosa i distribucije audio–vizuelnih medijskih sadržaja (izuzima

zemaljsku radio–difuziju), usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka i usluga iznajmljenih linija. Pored usluga GSM i UMTS mreže, M:tel nudi i usluge fiksne telefonije i Interneta zasnovanog na WiMAX tehnologiji, kao i putem GPON optičke i HFC hibridno optičko–koaksijalne mreže.

M:tel je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima u 18 opština u Crnoj Gori: Andrijevića, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Tivat i Ulcinj.

3. Telemach d.o.o.

Telemach d.o.o. je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksni elektronskih komunikacionih usluga: pristupa Internetu, fiksne telefonije i distribucije audio–vizuelnih medijskih sadržaja. Usluge fiksne telefonije pruža putem GPON optičke i HFC hibridno optičko–koaksijalne mreže.

Telemach je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima, u 9 opština u Crnoj Gori: Bar, Bijelo Polje, Budva, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekom i Komunalnih usluga Podgorica.

4. Telenor d.o.o.

Telenor d.o.o. je operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka, usluga iznajmljenih linija, usluga zakupa elektronske komunikacione infrastrukture, usluge prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu, usluge iznajmljivanja optičkih vlakana (dark fiber) i usluge sa dodatnom vrijednošću. Platforma na kojoj Telenor pruža uslugu fiksne telefonije je IMS (IP Multimedia Subsystema) platforma.

Telenor je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže isključivo biznis korisnicima (pravnim licima) samo u 11 opština u Crnoj Gori: Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekom i Komunalnih usluga Podgorica.

5. IP Mont d.o.o.

IP Mont d.o.o. je operator javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga, registrovan za obavljanje elektronske komunikacione usluge prenosa govora putem mreža baziranih na Internet protokolu (izbor i predizbor operatora, prepaid calling cards, Call Shop i SIP korisnici).

IP Mont je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao usluge VoIP–a *postpaid* odnosno *prepaid* korisnicima koji su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekom, korišćenjem servisa „Izbor operatora“ (eng. *Carrier Selection* – CS) biranjem kratkog koda 1011.

4.2.2 Trenutni status operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu, Crnogorski Telekom je imao status operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

4.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga

Važeća Preporuka Evropske komisije, ne obuhvata veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže kao tržište koje je podložno prethodnoj regulaciji. Evropska komisija je stala da je djelotvornom regulacijom na veleprodajnom nivou, moguće osigurati konkurenciju na maloprodajnom nivou. Međutim, nacionalna regulatorna tijela su ovlašćena i sama da utvrde pojedina tržišta, koja se razlikuju od onih koja su navedena u Preporuci, podložna prethodnoj regulaciji, zavisno od prilika u zemlji, i uz uslov da se dokaže da su na tom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma iz Testa tri kriterijuma.

Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika.

Polazna tačka za određivanje granica tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji je analiza maloprodajnog nivoa, odnosno utvrđivanje zamjenjivosti usluga na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou.

Agencija je mišljenja da se veleprodajno tržište usluge započinjanja (originacije) poziva ne može posmatrati nezavisno od odgovarajućeg maloprodajnog nivoa, koje obuhvata aktivnosti povezane s komercijalnim pružanjem usluge poziva krajnjih korisnika iz određene fiksne mreže.

4.3.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepenn supstitucije se određuje pomoću:

- Stepenn supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepenn supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Stepenn supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja stepenn supstitucije javno dostupnih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih krajnji korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno supstitutivne usluge drugih operatora na relevantnom tržištu. Supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

Ukoliko operator koji nudi određenu uslugu, poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti da pređu na supstitutivne usluge drugih operatora, pa na taj način operatora koji je povećao cijenu

svoje usluge prisile da cijene vrati na nivo na koji su bile prije povećanja, iz razloga što će početi da gubi svoje korisnike, a samim tim i prihode. Primjena ovog argumenta zavisi od supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u povećanju cijena svojih usluga krajnjim korisnicima.

Agencija će odrediti granice veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, na način što će utvrditi usluge koje korisnici smatraju supstitutivnim uslugama. Agencija smatra da, kao polaznu osnovu na kojoj se utvrđuju supstitutivne usluge, treba uzeti uslugu koja je najzastupljenija.

Prilikom određivanja usluga koje se mogu smatrati supstitutivnim uslugama, a za koje se korisnik može opredijeliti umjesto usluge poziva u određenu fiksnu mrežu, potrebno je proučiti ponašanje korisnika pri čemu u obzir trebaju uzeti njegove navike i osjetljivost na promjene cijena usluga. Osnovno je pitanje, da li korisnik može u slučaju (hipotetičkog) povećanja cijene usluge jednog operatora, istu zamijeniti drugom uslugom istog ili nekog drugog operatora, kao odgovor na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena.

4.3.2 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo

Potrebno je sagledati zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou. U ovom slučaju tražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva odgovara usluga odlaznog poziva na maloprodajnom nivou.

Zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja zamjenjivost javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga kao odgovor krajnjih korisnika na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena elektronskih komunikacionih usluga određenog operatora.

Maloprodajna usluga poziva odnosno javno dostupna telefonska usluga koja se pruža na fiksnoj lokaciji, a koja se po svojim tehničkim karakteristikama bazira na veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva, odnosi se na sve vrste poziva krajnjeg korisnika iz fiksne mreže, prema geografskim i negeografskim brojevima i kratkim kodovima, kao što su:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama – unutar iste ili ka drugoj fiksnoj mreži);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama;
- pozivi prema međunarodnim brojevima;
- pozivi prema negeografskim brojevima (brojevima za usluge s dodatom vrijednosti, VoIP operatoru);
- pozivi prema brojevima posebnih službi i usluga (kratki kodovi);
- pozivi putem servisa izbora operatora

Riječ je o uslugama koje su dio cjeline, ali ne i o međusobno supstitutivnim uslugama. Zaključivanjem pretplatničkog odnosa krajnji korisnik ima mogućnost ostavriavanja svih navedenih vrsta poziva.

Javno dostupnu telefonsku uslugu koja se pruža na fiksnoj lokaciji krajnjim korisnicima operatori mogu ponuditi putem sopstvene infrastrukture (bakarna infrastruktura, infrastruktura zasnovana

na optičkim vlaknima, kablovska infrastruktura ili fiksni bežični pristup) ili korištenjem veleprodajnih usluga, pri čemu mogu koristiti veleprodajne usluge direktnog pristupa (usluga pristupa lokalnoj petlji ili usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa) ili putem usluge izbora operatora. Zajedno s uslugom izbora operatora operatori imaju mogućnost da koriste i veleprodajnu uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija.

Agencija je razmatrala alternativne načine komuniciranja, koje bi korisnici mogli koristiti u slučaju da se poveća cijena započinjanja (originacije) poziva i njihov stvarni uticaj na cijenu započinjanja (originacije) poziva.

4.3.2.1 Pozivi započeti iz javnih mobilnih telefonskih mreža kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža

Pri određivanju relevantnog tržišta usluga javno dostupne telefonske usluge prvenstveno se razmatra stepen supstitucije poziva iz javnih fiksnih telefonskih mreža pozivima iz javnih mobilnih telefonskih mreža. S obzirom da krajnji korisnik koji želi da ostvari poziv, može to učiniti koristeći fiksnu ili mobilnu telefonsku mrežu, izbor korisnika će opredijeliti funkcionalnost i cijene usluga, kao i njegova odluka da pozive iz fiksne telefonske mreže zamijeni pozivima iz mobilne telefonske mreže na bazi pojedinog ili svih poziva.

Za razliku od poziva koji potiču iz fiksnih pristupnih mreža, pozivi realizovani putem mobilnih mreža omogućavaju krajnjim korisnicima da koriste javne govorne usluge nezavisno od lokacije na kojoj se nalaze. Mobilnost najjasnije prikazuje funkcionalne razlike između poziva iz fiksnih i poziva iz mobilnih telefonskih mreža. Dok je pristup mobilnim mrežama moguć nezavisno od lokacije, pristup fiksnim mrežama moguć je samo na fiksnoj lokaciji. Iz prethodno navedenog se lako može zaključiti kako je korisnik koji ostvaruje pristup i mobilnoj i fiksnoj mreži, u mogućnosti da zamijeni samo pozive iz fiksne mreže pozivima iz mobilne, ali ne i obrnuto. Da bi se ove dvije vrste poziva mogle smatrati supstitutima, potrebno je da iste budu zamjenjive u oba smjera, a što ovdje nije slučaj. Uprkos brojnim pogodnostima, i dalje postoje bitne razlike koje idu u prilog tome da se pozivi realizovani putem mobilnih mreža prije mogu smatrati dopunskom nego supstitutivnom uslugom pozivima koji se realizuju putem klasičnih fiksnih pristupnih mreža.

Realizovanje poziva putem fiksnih mreža se može smatrati uslugom koja se prije svega vezuje za domaćinstva ili preduzeća i uobičajeno se koristi od strane više lica, dok je pristup putem mobilnih mreža personalizovana usluga koja je namijenjena pojedincu, vlasniku mobilnog telefona i odgovarajuće SIM kartice. Navike korisnika da jednu fiksnu liniju koristi više lica, dok pozive putem mobilne mreže preko jedne SIM kartice uobičajeno ostvaruje samo jedno lice, zajedno sa činjenicom da su cijene poziva realizovanih iz mobilnih mreža i dalje više od cijene poziva realizovanih iz fiksnih mreža, što naročito dolazi do izražaja kada se prekorače besplatni minuti u okviru tarifnih paketa, idu u prilog navedenoj tvrdnji.

Dakle, osim navedenih funkcionalnih razlika, između poziva započetih iz fiksnih telefonskih mreža i onih započetih iz mobilnih telefonskih mreža, postoje i značajne cjenovne razlike koje utiču na razmišljanje i navike krajnjih korisnika.

Pregled br.1 Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža mobilnih operatora koje završavaju u mobilnim, odnosno fiksnim mrežama (u € sa PDV-om)

Naziv operatora	Cijene sa PDV-om	
	Cijena poziva unutar sopstvene mobilne mreže	Cijena poziva ka fiksnoj mreži
Crnogorski Telekom	0,1322€	0,1322€
Telenor	0,159€	0,159€
M:tel	0,152€	0,152€

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik postpaid usluga Crnogorskog Telekom a.d Podgorica za fizička lica, Cjenovnik mobilnih paketa i usluga M:tel d.o.o. i Cjenovnik za postpaid tarifne pakete Telenor d.o.o.

Pregled br.2 Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža operatora fiksne telefonije koji završavaju u fiksnim, odnosno mobilnim mrežama (u € sa PDV-om)

Naziv operatora	Cijene sa PDV-om		
	Cijena poziva unutar sopstvene fiksne mreže	Cijena poziva ka ostalim fiksnim mrežama u CG	Cijena poziva ka mobilnim mrežama u CG
Crnogorski Telekom (Standardna ponuda)	u periodu jakog saobraćaja	0,0428€	u periodu jakog saobraćaja
	0,0151€ lokal		0,0587€
	0,0191€ međugrad		
	u periodu slabog saobraćaja		u periodu slabog saobraćaja
	0,0109€ lokal		0,0397€
	0,0134€ međugrad		
M:tel	0,015€	0,045€	0,060€
Telemach	0,014€	0,014€	0,060€

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekom a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica, Cjenovnik poziva u fiksnoj telefoniji M:tel d.o.o. i Ponuda sa cjenovnikom Telemach d.o.o.

Upoređivanjem cijena poziva iz fiksne i poziva iz mobilne mreže, shodno prethodnim pregledima, Agencija zaključuje da čak i hipotetičko povećanje cijena poziva iz fiksnih mreža, ne bi uticalo na potpunu zamjenjivost istih pozivima iz mobilnih mreža. Naime, čak i uz navedeno povećanje, cijene poziva iz fiksnih mreža ostale bi niže od cijena poziva iz mobilnih prema fiksnim mrežama. Slično važi i za pozive prema mobilnim mrežama, tako da su cijene poziva iz mobilnih prema fiksnim mrežama više od cijena poziva upućenih iz fiksnih prema fiksnim mrežama. Imajući u vidu da ove vrste poziva nisu međusobno potpuno zamjenjive, kao i usled prethodno utvrđenih cjenovnih razlika, pozivi započeti iz mobilnih mreža ne mogu se, na strani tražnje, smatrati supstitutivnom uslugom pozivima započetim iz fiksnih mreža.

U skladu sa navedenim, Agencija zaključuje da se pozivi započeti iz javnih mobilnih telefonskih mreža ne mogu smatrati kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža.

4.3.2.2 Pozivi putem internet protokola (VoIP) kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža

Pozivi kod kojih se prenos govora pruža putem internet protokola, VoIP (eng. *Voice over Internet Protocol – VoIP*) pozivi, i koji u potpunosti prolaze kroz mrežu operatora posebnim virtuelnim kanalom koji je namijenjen govoru, je maloprodajna javno dostupna telefonska usluga. Ova usluga obuhvata sve vrste prenosa govora putem internet protokola, koji mogu biti upravljani i neupravljani.

Neupravljane (eng. *non-managed*) VoIP pozive karakteriše prenos govora koja se pruža putem internet protokola i koji istovremeno u jednom svom dijelu prolazi kroz javni internet, što onemogućava uslugu koja po kvalitetu odgovara javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitut pozivima koji potiču iz fiksnih mreža. Neupravljani pozivi najčešće se pružaju kao OTT (eng. *Over the Top*) usluge. Ovakve vrste usluga se u većini slučajeva ograničavaju na ostvarivanje poziva do drugih korisnika koji upotrebljavaju istu OTT aplikaciju. Pored toga, i korisnik koji zove i pozvani korisnik moraju biti ulogovani na istu aplikaciju, za čiju su im upotrebu potrebni posebni uređaji poput smart telefona, tableta ili računara. U skladu s navedenim, Agencija smatra da se neupravljani pozivi putem OTT aplikacija ne mogu se smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi gledano na strani tražnje.

Upravljane (eng. *managed*) VoIP pozive karakteriše prenos govora koji se pruža putem internet protokola i koji u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora, koji omogućava poseban virtuelni kanal za prenos govora i garantuje se kvalitet usluge kroz cijelu mrežu. U analiziranom periodu operatori su javno dostupnu telefonsku uslugu putem internet protokola uz obezbjeđenje posebnog virtuelnog kanala omogućavali preko bakarne infrastrukture, primjenom xDSL tehnologije, preko optičke infrastrukture ili preko hibridne *fiber*-koaksijalne mreže. Upravljani pozivi ostvareni putem internet protokola se po svojim funkcionalnim i cjenovnim karakteristikama ne razlikuju od poziva realizovanih putem klasične fiksne PSTN mreže i POTS priključka, te se može zaključiti da predstavljaju dio istog relevantnog tržišta, uz određena geografska ograničenja koja se odnose na dostupnost širokopojasnog pristupa koja nije uniformna na cijeloj teritoriji Crne Gore. Osim Crnogorskog Telekom, mogućnost da ostvare upravljane pozive preko optičkih mreža realizovali su i ostali operatori, ali u značajno manjoj mjeri.

Dakle, IMS tehnologija koju koristi Crnogorski Telekom i IP tehnologija koju koriste ostali operatori osiguravaju garantovani kvalitet govorne usluge pošto koriste posebni virtuelni kanal za prenos govora (VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora). Iz tog razloga Agencija smatra da se VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora (upravljani VoIP pozivi ostvareni putem internet protokola) mogu smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi gledano na strani tražnje.

4.3.2.3 Pozivi putem usluge izbora operatora (eng. *Carrier selection*)

U skladu s referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva alternativnom operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis omogućava krajnjim korisnicima Crnogorskog Telekom da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu operatora preko kojeg će ostvarivati određene pozive.

Svi odlazni pozivi krajnjih korisnika fiksne mreže Crnogorskog Telekoma se usmjeravaju ka izabranom alternativnom operatoru preko tačke interkonekcije. Kada Telekom, u interkonekcionoj tački, preda poziv alternativnom operatoru preko servisa polaznog poziva, za dalje usmjeravanje poziva odgovoran je alternativni operator. U slučaju da se alternativni operator želi povezati na neku od međunarodno/tranzitnih centrala Crnogorskog Telekoma, Telekom će omogućiti prenos poziva od krajnjih korisnika Crnogorskog Telekoma sa područja cijele teritorije Crne Gore prema izabranom alternativnom operatoru (nacionalni odlazni pozivi).

Usluge koje su krajnjim korisnicima Crnogorskog Telekoma dostupne putem servisa Izbor operatora (eng. *Carrier Selection* – CS) su:

- a) lokalni pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC) i nacionalni broj pretplatnika (SN): CAC + SN
- b) međugradski pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC), broj „0“, međumjesni kod (TC) i nacionalni broj pretplatnika (SN): CAC + 0 + TC + SN
- c) pozivi ka mobilnim, 077 i 078 mrežama – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC), broj „0“, pristupni kod (SDN) i pretplatnički broj (SN): CAC + 0 + SDN + SN
- d) međunarodni pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX, međunarodni pristupni kod „00“ praćen međunarodnim kodom odredišne zemlje (CC) i broj pretplatnika (SN): CAC + 00 + CC + NDC + SN

U skladu s referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu odlaznih poziva alternativnom operatoru putem servisa Predizbor Operatora (eng. *Carrier Pre-Selection* – CPS). Ovaj servis omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekoma da pri svakom pozivu automatski izaberu alternativnog operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva, bez potrebe za biranjem pristupnog koda alternativnog operatora.

Potrebno je uspostaviti posebne jednosmjerne interkonekzione linkove između alternativnog operatora i Crnogorskog Telekoma po kojima će se rutirati saobraćaj generisan putem usluge Predizbora operatora.

Identifikacija korisnika Crnogorskog Telekoma koji realizuje poziv vrši se preko identifikacije pozivne linije (CLI) koju Crnogorski Telekom predaje alternativnom operatoru preko tačke interkonekcije. Usluga je dostupna alternativnom operatoru 24 sata na dan, svakog dana u godini, sa kvalitetom usluge koji odgovara standardnom kvalitetu nacionalnih poziva koji Crnogorski Telekom nudi svojim korisnicima.

Usluge koje su krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekoma dostupne putem usluge Predizbora operatora su:

- a) lokalni pozivi
- b) međugradski pozivi, pozivi ka mobilnim, 077 i 078 mrežama
- c) međunarodni pozivi
- d) pozivi prema 0800 numeracijama, uslugama sa dodatnom vrijednošću (numeracija 094 i 095) i prema kratkim kodovima;
- e) svi pozivi.

Uspostavljanje usluge Predizbora operatora sadrži uslov da Crnogorski Telekom obezbijedi ovu uslugu prethodnim zaključivanjem Ugovora o interkonekciji. Krajnji korisnik se za uslugu CPS obraća direktno Operatoru kojeg je u tu svrhu odabrao. CPS usluga se ostvaruje zaključivanjem ugovora između krajnjeg korisnika Crnogorskog Telekoma i Operatora. Operator je dužan da dostavi Crnogorskom Telekomu na uvid ugovor između krajnjeg korisnika Crnogorskog Telekoma i Operatora, kao i zahtjev za implementaciju usluge Predizbora operatora.

Alternativni operator samostalno određuje uslove i cijene pružanja usluge korisnicima putem usluge Izbor operatora i u skladu sa tim samostalno uređuje svoj odnos sa korisnicima.

IP Mont, kao alternativni operator, omogućava pojednostavljenu uslugu korišćenja *prepaid* kartica "1011" korisnicima koji je koriste samo sa jednog određenog telefonskog broja. Fizičkim licima koja posjeduju telefonski priključak na fiksnoj mreži Crnogorskog Telekoma IPMONT nudi uslugu ostvarivanja međunarodnih poziva putem servisa „izbor operatora“ po cijenama znatno povoljnijim od uobičajenih. Pri tome, korisnik zadržava postojeći telefonski broj preko mreže Crnogorskog Telekoma, tako da i dalje ima neograničenu mogućnost pozivanja svih destinacija (lokalni pozivi, pozivi unutar Crne Gore i međunarodni pozivi).

Funkcionalno, usluga poziva putem izbora operatora predstavlja uslugu identičnu pozivu iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa krajnjem korisniku, i u mogućnosti je stvoriti značajan konkurentski pritisak na povećanje cijena hipotetičkog monopoliste, odnosno, u slučaju povećanja maloprodajnih cijena poziva hipotetičkog monopoliste, krajnji korisnici mogu da pređu na identične usluge drugog operatora, odnosno na usluge koje se pružaju putem usluge izbora operatora.

Sa uvođenjem novih servisa alternativni operator ponudio bi pružanje javne usluge iznajmljenih linija (SDH/TDM i Eth) i pružanje javne usluge pristupa Internetu preko SDH sistema i sopstvene ili iznajmljene optičke infrastrukture.

Pregled br.3 Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u fiksnim mrežama

Tarifne zone	Cijene sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP MONT
Poziv prema Srbiji	0,1198 €	0,10 €
Poziv prema BiH	0,1198 €	0,12 €
Poziv prema Hrvatskoj	0,1198 €	0,12 €
Međunarodni poziv EVROPA	0,1101 €	0,10 € (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0629 €	0,16 € (Kanada) 0,08 € (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,3666 €	0,16 € (Australija, Argentina)

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekoma a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica i Cjenovnik IP Mont d.o.o. za pozive prema svim destinacijama za VoIP servis izbora operatora

Pregled br.4 Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u mobilnim mrežama

Tarifne zone	Cijene sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP MONT
Poziv prema Srbiji	0,2069 €	0,30 €
Poziv prema BiH	0,2723 €	0,30 €
Poziv prema Hrvatskoj	0,2723 €	0,24 €
Međunarodni poziv EVROPA	0,2287 €	0,20 € (Njemačka, Luksemburg, Holandija) 0,24 € (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0629 €	0,16 € (Kanada) 0,08 € (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,5506 €	0,20 € (Australija)

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekom a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica i Cjenovnik IP Mont d.o.o. za pozive prema svim destinacijama za VoIP servis izbora operatora

U segmentu usluga poziva prema Srbiji, Hrvatskoj i BiH, cijene kod alternativnog pružaoca usluga u poređenju sa cijenama referentnih usluga koje primjenjuje Crnogorski Telekom su približno iste. Takva situacija je bila i u prethodnom analiziranom periodu.

Cijene međunarodnih poziva za tarifnu zonu Evrope za pozive koji se završavaju u fiksnim mrežama niže su kod alternativnog operatora, dok su cijene koje završavaju u mobilnim mrežama u prosjeku iste. U prethodnom analiziranom periodu IP Mont je nudio svoje usluge po značajno nižim cijenama u poređenju sa cijenama Crnogorskog Telekom. Cijene međunarodnih poziva prema SAD i Kanadi sada su niže kod Crnogorskog Telekom, dok je u prethodno analiziranom periodu IP Mont nudio svoje usluge po značajno nižim cijenama. Pozivi prema međunarodnoj tarifnoj zoni Svijet i u ovom posmatranom periodu niže su kod alternativnog operatora.

Shodno svemu navedenom, Agencija smatra da pozivi putem usluge izbora operatora, pa eventualno i predizbora mogu predstavljati supstitutivne usluge pozivima iz javne fiksne telefonske mreže.

Zaključak – maloprodajni nivo

Na osnovu prethodno navedenih razmatranja, Agencija zaključuje da potražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva proizlazi iz potražnje za uslugama poziva na maloprodajnom nivou: VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora i standardni IMS pozivi, nezavisno da li se ti pozivi pružaju putem sopstvene infrastrukture, putem veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, kao i nezavisno od toga prema kojim su brojevima upućeni (geografskim brojevima, negeografskim brojevima ili kratkim kodovima).

4.3.3 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Eksplanatornim memorandumom (dokument koji je objavljen uz Preporuku Evropske komisije o relevantnim tržištima koja podliježu *ex-ante* regulaciji) definisano je da se relevantno tržište započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža koje se pruža na fiksnoj lokaciji

odnosi na uslugu započinjanja (originacije) poziva za telefonske pozive, koje se koriste za pružanje usluga krajnjim korisnicima ili drugim operatorima.

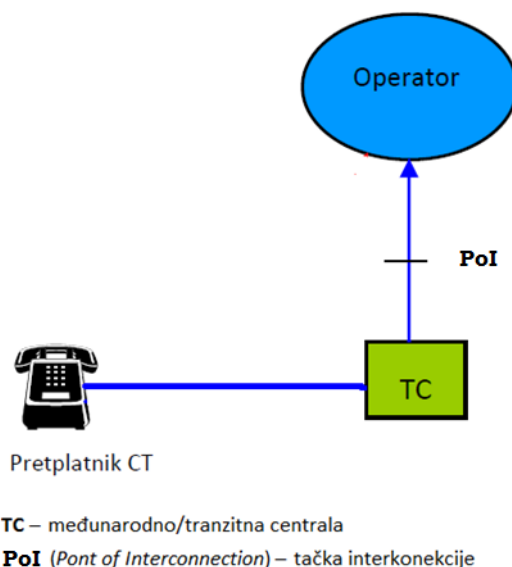
Operator koji želi pružati maloprodajnu uslugu poziva krajnjem korisniku, a nema sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti postojeće veleprodajne usluge Crnogorskog Telekomu:

- usluga pristupa lokalnoj petlji sa povezanim uslugama kolokacije i zajedničkog korištenja elektronske komunikacione infrastrukture (kablovske kanalizacije),
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga izbora/predizbora operatora,
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije.

Operator koji želi pružati maloprodajnu uslugu poziva krajnjem korisniku, a nema sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti postojeću veleprodajnu uslugu započinjanja (originacije) poziva prema uslovima iz Referentne interkonekcione ponude Crnogorskog Telekomu.

U skladu sa referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis će omogućiti krajnjim korisnicima Telekomu da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu Operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

Slika br.1 Šematski prikaz usluge originacije poziva

U skladu sa referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis će omogućiti krajnjim korisnicima Telekomu da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu Operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

Cijena koju IP Mont plaća Crnogorskom Telekomu za uslugu generisanja poziva indirektnog pristupa putem izbora operatora sastoji se od iznosa jednokratne takse za uspostavljanje usluge i naknade za realizovani odlazni saobraćaj u zavisnosti od trajanja poziva.

Jednokratna taksa za uspostavljanje i testiranje usluge Izbora operatora (priprema sistema, programiranje i analiza podataka, implementacija usmjerenja i konfiguracija podataka za sve centrale, izrada tehničke i administrativne dokumentacije) iznosi 670, 00 EUR.

Naknada za realizovani odlazni saobraćaj (RIP):

Single Transit originacija	Lokalna originacija
0,0058 EUR/min	0,0058 EUR/min

Izvor: Referentna interkonekciona ponuda za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom a.d Podgorica

Za aktivaciju usluge Predizbora operatora za pojedini korisnički telefonski broj, Crnogorski Telekom će Operatoru naplatiti jednokratnu naknadu za uspostavljanje usluge po korisničkom telefonskom broju u iznosu od 5,00 EUR.

Korišćenje alternativnih usluga

Cilj analize na veleprodajnom nivou je da se utvrdi postoji li supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva na način da, u slučaju da operator koji nudi uslugu započinjanja (originacije) poziva poveća cijenu, korisnici usluge započinjanja (originacije) poziva mogu preći na neku drugu istu ili sličnu uslugu, odnosno, uslugu koja se može smatrati supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

U slučaju hipotetičkog povećanja cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva od strane Crnogorskog Telekom, odnosno povećanja cijene veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, operatori korisnici ove usluge nemaju mogućnost da koriste istu ili sličnu veleprodajnu uslugu drugog operatora na tržištu pošto samo Crnogorski Telekom pruža ovu veleprodajnu uslugu.

U skladu sa Eksplanatornim memorandumom, u slučaju hipotetičkog povećanja cijene usluge započinjanja (originacije) poziva odnosno u slučaju povećanja cijene veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, alternativne usluge korišćenju usluge originacije poziva mogu predstavljati veleprodajna usluga pristupa lokalnoj petlji, veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP), veleprodajna usluga iznajmljivanja pretplatničke linije ili izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika radi pružanja usluge za sopstvene potrebe.

Agencija će razmotriti supstitutivnost na strani tražnje na veleprodajnom nivou da bi ustanovila da li se veleprodajna usluga izbora/preizbora operatora može zamijeniti sljedećim uslugama:

- usluga pristupa lokalnoj petlji,
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije,
- izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika.

4.3.3.1 Usluga pristupa lokalnoj petlji

Usluga pristupa lokalnoj petlji (potpunog ili zajedničkog) je veleprodajna usluga koju operatori uglavnom koriste radi pružanja usluge širokopojasnog pristupa internetu svojim krajnjim korisnicima. Kod zajedničkog pristupa lokalnoj petlji, operator koji je korisnik usluge ne pruža

telefonsku uslugu, dok kod usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji operator koji je korisnik usluge jednim dijelom ovu uslugu koristi za pružanje telefonske usluge, a drugim dijelom za pružanje širokopojasnog pristupa.

Za korišćenje usluge pristupa lokalnoj petlji operatorima korisnicima potrebna su značajna ulaganja u infrastrukturu tokom dužeg vremenskog perioda koje ne bi mogli povratiti samo pružanjem usluga poziva iz fiksne mreže. Uzimajući u obzir navedeno, malo je vjerovatno da će većina operatora uložiti velika sredstva s ciljem pristupa krajnjim korisnicima putem usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji, kako bi krajnjim korisnicima prvenstveno nudili javno dostupnu telefonsku uslugu. Dakle, velika ulaganja, u većini slučajeva, ne bi se mogla opravdati samo pružanjem usluge poziva iz fiksne mreže.

Na osnovu navedenog, jedino u slučaju postojanja ekonomije obima usluga potpunog pristupa lokalnoj petlji bi mogla da bude supstitut za veleprodajnu uslugu originacije poziva. To bi značilo da bi ulaganja operatora korisnika bila isplativa samo u određenim područjima u kojima bi on uspio da ostvari značajan obim pružanja usluge, što nije vjerovatno u slučaju u kome se usluga raščlanjenog pristupa lokalnoj petlji koristi samo radi pružanja usluge originacije poziva na fiksnoj lokaciji.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da, iako se funkcionalno veleprodajna usluga izbora/predizbora operatora može realizovati putem potpunog pristupa lokalnog petlji, ova veleprodajna usluga ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva zbog značajnih nepovratnih troškova koje bi podrazumijevala njena realizacija.

4.3.3.2 Usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP)

Veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP usluga) putem bakarne parice ili optičke infrastrukture omogućava operatorima pružanje javno dostupne telefonske usluge zasnovane na IP tehnologiji putem mreže Crnogorskog Telekom. Posebni virtuelni kanal za govor se ne može zakupiti samostalno kao jedina usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa, već samo kao dodatak usluzi veleprodajnog širokopojasnog pristupa namijenjnog internet usluzi.

Uzimajući u obzir navedeno Agencija smatra da usluga posebnog virtuelnog kanala za (VoIP) ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.3 Usluga iznajmljivanja pretplatničkih linija

Usluga iznajmljenih linija se ne smatra supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva. Razlog tome leži u činjenici da su linije održivo alternativno rješenje, ali isključivo za priključenje velikih poslovnih korisnika, ali ne i za većinu korisnika. Uslugu iznajmljenih linija na maloprodajnoj osnovi koriste samo poslovni korisnici, pretežno za prenos podataka a ne govora, naročito iz razloga što su cijene iznajmljenih linija veoma visoke u odnosu na cijene po kojima se tarifira telefonski saobraćaj.

Isto tako, cijena veleprodajne usluge iznajmljenih linija je veća od cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva. Važno je naglasiti da se usluga iznajmljenih linija naplaćuje

prema kapacitetu iznajmljene linije, dok se usluga započinjanja (originacije) poziva naplaćuje po minutu razgovora.

Imajući u vidu navedene funkcionalne razlike i razlike u načinu tarifiranja usluga, Agencija zaključuje da usluga iznajmljenih linija nije supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.4 Izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika

Slično kao u slučaju korišćenja veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji, i izgradnja sopstvene mreže za pristup do krajnjeg korisnika zahtijeva velika ulaganja i dug vremenski period, s tim što su u slučaju izgradnje sopstvene pristupne mreže troškovi značajno veći, a vremenski period duži, i mogla bi se smatrati isplativom samo u slučaju kada na određenom području postoji dovoljno veliki broj potencijalnih korisnika.

Operator koji se odluči na ulaganja neće moći da u razumnom vremenskom roku nadoknadi svoje troškove pružanjem isključivo javno dostupne telefonske usluge, niti bi mogao da uslugu realizovanu putem sopstvene mreže za pristup ponudi brzo.

Raspoloživi podaci pokazuju da se operatori pretežno odlučuju da govornu uslugu nude korišćenjem sopstvene pristupne mreže koju realizuju putem koaksijalnih i/ili optičkih kablova i preko fiksnog bežičnog pristupa. Međutim, svi operatori koji nude govornu uslugu putem koaksijalne pristupne mreže, prethodno su nudili druge usluge, kao što su distribucija medijskih sadržaja ili širokopojasni pristup internetu, tako da izgradnja mreže do krajnjeg korisnika nije imala za cilj da se korisniku omogući govorna usluga, već je mogućnost pružanja govorne usluge posledica proširenja ponude maloprodajnih usluga od strane operatora korisnika.

U skladu sa navedenim, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture bi bila susptitut usluzi započinjanja (originacije) poziva, jedino u situaciji postojanja ekonomije obima, što trenutno na ovom relevantnom tržištu nije slučaj.

Agencija zaključuje da izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

Zaključak supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Na osnovu do sada sprovedene analize supstitucije na strani tražnje na veleprodajnom nivou, Agencija zaključuje da ne postoji odgovarajuća supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.5 Korišćenje usluge za sopstvene potrebe (eng. *self supply*)

Agencija je razmatrala, s obzirom da ne postoji supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva na veleprodajnom nivou, da li u definiciju relevantnog tržišta treba uključiti i uslugu započinjanja (originacije) poziva koju operatori pružaju za sopstvene potrebe, tj. kapacitete samosnadbijevanja (eng. *self supply*). Naime, bitno je utvrditi postoji li mogućnost konkurentskog

pritiska s maloprodajnog nivoa na određivanje veleprodajne cijene usluge započinjanja (originacije) poziva.

Veleprodajna usluga originacije poziva može biti obezbijedena za sopstvene potrebe, odnosno svom maloprodajnom segmentu ili obezbijedena alternativnim pružaocima usluga, poput operatora koji nude usluge korisnicima putem usluge izbora operatora. Alternativni operator koji koristi usluge originacije poziva može da se, u slučaju malog, ali značajnog i trajnog povećanja cijene originacije od strane hipotetičkog monopoliste, preorijentiše na uslugu originacije i korišćenje mreže drugog operatora. Faktori koji utiču na preorijentaciju su: stepen pokrivenosti mrežom, broj priključaka na mrežu, stepen pouzdanosti mreže i spremnost drugog operatora da ponudi veleprodajnu uslugu originacije poziva.

Povećanje cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou može imati uticaj na povećanje cijena na maloprodajnom nivou. Ovo povećanje cijena kod veleprodajnog operatora će se odraziti i na povećanje cijena na njegovom maloprodajnom segmentu, zatim, povećanje cijena trećim licima koji traže uslugu originacije poziva. U takvoj situaciji, operator koji nudi uslugu originacije poziva bi se suočio sa umanjenim prihodima na maloprodajnom nivou, ali većim prihodima na veleprodajnom nivou. Za operatore koji koriste usluge originacije poziva povećanje cijene originacije poziva bi značilo ili smanjenje prihoda od maloprodaje ili povećanje cijene koja se obračunava krajnjim korisnicima. Ova okolnost dovodi veleprodajnog operatora u bolju konkurentsku poziciju u odnosu na korisnike usluge originacije poziva.

Međutim, krajnji korisnici će, u slučaju značajnog povećanja cijena maloprodajnih usluga, koje je rezultat povećanja cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou, prelaziti na maloprodajne usluge drugih operatora. Upravo ta mogućnost krajnjih korisnika da migriraju ka drugim mrežnim operatorima ili uslugama koje nude operatori putem usluge izbora operatora stvara konkurentski pritisak na hipotetičkog monopolistu koji nudi uslugu originacije poziva.

Na osnovu navedenog, Agencija ocjenjuje da svi mrežni operatori koji nude usluge ostvarivanja poziva krajnjim korisnicima budu uključeni u definiciju tržišta originacije poziva na veleprodajnom nivou. Drugim riječima, Agencija je u definiciju tržišta uključila i usluge i kapacitete započinjanja (originacije) poziva iz mreža svih operatora, koje se pružaju za sopstvene potrebe (eng. *self supply*) u svrhu pružanja usluga krajnjim korisnicima.

4.3.4 Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo

Kod analiziranja stepena supstitucije na strani ponude osnovno je utvrditi može li potencijalni pružalac usluge brzo i uz relativno male troškove započeti pružanje veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste.

U procjeni stepena supstitucije na strani ponude, Agencija može uzeti u obzir i vjerovatnoću da operator, koji trenutno nije aktivan na relevantnom tržištu usluge započinjanja (originacije) poziva, može odlučiti da uđe na tržište u razumnom roku, kao rezultat malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena od strane tržišnih učesnika. Isto tako, moguće je da operatori koji nude određenu veleprodajnu uslugu koja nije uporediva sa uslugom bivšeg monopoliste, u kratkom vremenu ponude uporedivu uslugu i na taj način izvrše konkurentski pritisak na veleprodajnu uslugu bivšeg monopoliste, odnosno zadovolje načelo supstitutivnosti na strani ponude.

Agencija smatra da zbog visokih i nenadoknadivih troškova na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne postoji operator koji bi, u relativno kratkom vremenskom roku, mogao ostvariti dostupnost toliko širokom broju korisnika kao Crnogorski Telekom i ponuditi uslugu izbora/predizbora operatora, koju nudi Crnogorski Telekom, čime bi izvršio konkurentski pritisak na cijene Crnogorskog Telekoma.

4.4 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata prostor na kom operatori i pružaoci usluga pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno, sva područja u kojima postoje istovjetni uslovi tržišne konkurencije. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog područja. Na relevantnom geografskom tržištu se primjenjuje ista cjenovna politika.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti. Pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Na osnovu navedenog, Agencija zaključuje da je relevantno geografsko tržište za pružanje veleprodajne usluge poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

4.5 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

Agencija je utvrdila da se relevantno *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže*, sastoji od sledećih usluga:

- usluga započinjanja (originacije) poziva iz mreže svih operatora za potrebe terminacije na brojeve krajnjih korisnika, uključujući originaciju koja se pruža za sopstvene potrebe;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za usluge izbora operatora;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za pristup brojevima operatora, brojevima za usluge sa dodatom vrijednošću, usluge posebnih službi, usluge hitnih službi i usluge od društvenog značaja u mreži drugog operatora.

Agencija određuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji teritorija Crne Gore.

5. TEST TRI KRITERIJUMA

Prethodnoj regulaciji podliježe tržište na kome postoje strukturne, regulatorne i druge trajnije barijere koje onemogućavaju ulazak novih konkurenata i na kome nije moguće obezbijediti razvoj konkurencije bez prethodne regulacije. Prethodna regulacija obuhvata određivanje posebnih uslova pod kojima operatori sa značajnom tržišnom snagom obavljaju djelatnost elektronskih komunikacija radi obezbjeđivanja razvoja konkurencije na tržištu.

Relevantna Preporuka iz februara 2003. godine sadržala je 18 tržišta koja su bila podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na relevantnim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Prethodna Preporuka o relevantnim tržištima izmjenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnom tržištima, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio trenutno važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Na osnovu člana 15 stav 1 Direktive 2002/21/EC (Okvirna direktiva) Evropska komisija je 9. decembra 2014. godine usvojila Preporuku o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji, (2014/710/EU). Prema ovoj preporuci postoje četiri relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Međutim, regulatorna tijela mogu sama da utvrđuju da li su pojedina tržišta, koja se ne nalaze na listi iz Preporuke, podložna prethodnoj regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji (2014/710/EU), pa Agencija na ovom tržištu može sprovesti prethodnu regulaciju jedino u slučaju kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Prema članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija može utvrditi da prethodnoj regulaciji mogu biti podložna i druga tržišta koja istovremeno ispunjavaju sljedeće kriterijume:

- 1) postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
- 2) struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
- 3) primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa

značajnom tržišnom snagom je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta, a kod analize tržišta naglasak je na odnosu između operatora koji djeluju na tom relevantnom tržištu.

5.1 Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode

U skladu s članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije, dvije vrste barijera su ključne prilikom određivanja da li postoje visoke i trajne barijere ulaska na tržište:

- strukturne barijere;
- pravne ili regulatorne barijere.

Prvi kriterijum je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Ukoliko je u određenom trenutku tržište izloženo visokim i trajnim ulaznim barijerama, to je prvi pokazatelj da je na tom tržištu potrebna intervencija regulatora u cilju obezbjeđivanja konkurencije radi zaštite interesa krajnjih korisnika. Barijere ulaska na tržište su u velikoj mjeri određene mogućnošću operatora da izgradi sopstvenu mrežu do krajnjeg korisnika ili da istu iznajmi od drugog operatora.

Prijetnja od ulaska na tržište, nezavisno ulazi li novi operator na tržište na kraći ili duži period, predstavlja glavni pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore na tržištu. U slučaju kada postoje barijere ulaska na tržište odnosno u situaciji u kojoj su izgrađene barijere ulaska na tržište smanjuje se postojećim operatorima na tržištu i prijetnja od ulaska novih operatora. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da ukoliko utvrdi da postoje snažne i trajne barijere ulaska na određeno tržište, Agencija može uticati na razvoj efikasne tržišne konkurencije na tom tržištu.

5.1.1 Strukturne barijere ulaska na tržište

Strukturne barijere postoje kada su postojeće tehnologije i priroda mreže, povezani troškovi ili nivo tražnje takvi da uzrokuju stvaranje asimetričnih uslova među operatorima, sprečavajući na taj način ulazak novih operatora ili razvoj konkurencije. Izgradnja i eksploatacija fiksne mreže je jedan od primjera stvaranja ovakvih barijera.

Na osnovu Preporuke Evropske komisije, nacionalnim regulatornim tijelima prilikom određivanja postoje li na tržištu visoke i trajne barijere ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi, koji ne moraju biti istovremeno zadovoljeni:

- nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku barijeru razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen vertikalne integracije;
- postojanje nenadoknadivih troškova;
- jednostavan ili povlašćen pristup tržištima kapitala ili novčanim izvorima;
- ekonomija obima;
- ekonomija širine;

- barijere prelaska za krajnje korisnike;
- stepen diverzifikacije usluga;
- tehnološka prednost ili nadmoć.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja postoje li ili ne postoje strukturne barijere ulaska na veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Nadzor infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti je, saglasno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage na jednom relevantnom tržištu. Navedeno je posebno vidljivo u slučaju kada se pomenuta infrastruktura isključivo ili pretežno nalazi u vlasništvu određenog operatora, najčešće bivšeg monopoliste, i kada istovremeno postoje visoke i nepremostive barijere povezane s izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određene usluge.

Crnogorski Telekom je bivši monopolista i vlasnik elektronske komunikacione mreže sa najvećim brojem aktivnih bakarnih parica. Geografska dostupnost, tj. raširenost tih bakarnih parica je izrazito velika s obzirom da je Crnogorski Telekom, kao pružalac osnovne telekomunikacione usluge, saglasno Zakonu o telekomunikacijama, bio obavezan da svim korisnicima ponudi pristup svojoj mreži. Crnogorski Telekom je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu u periodu dok je bio javno preduzeće i dio JP PTT-a, te nakon toga, u periodu u kojem je uživao ekskluzivna prava.

Kako bi krajnjim korisnicima mogao ponuditi uslugu pristupa, novi operator mora sam graditi pristupnu infrastrukturu do krajnjeg korisnika ili može koristiti pristupnu infrastrukturu drugog operatora. Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture na bazi bakarnih parica, koaksijalnih kablova ili optičkih vlakana je otežana zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe kopanja i postavljanja kablovske kanalizacije.

Nenadoknadivi troškovi (eng. *sunk cost*) su ona vrsta troškova koje operator neizbježno trpi kad želi pristupiti nekom tržištu ili na tom tržištu djelovati, ali koji će biti nepovratno izgubljeni ako s tog tržišta izađe (ili bude prisiljen da izađe). Što je više nenadoknadivih troškova, to više potencijalni operatori, koji žele pristupiti tržištu, moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište, te što je više nenadoknadivih troškova to više jača pozicija postojećih operatora u odnosu na nove konkurente s obzirom da je istim zbog nenadoknadivih troškova skupo da izađu sa tržišta. Operator koji ulazi na tržište mora voditi računa o tome da njegove cijene nakon što uđe na tržište budu na nivou kojim će pokriti nenadoknadleve troškove.

Izgradnja i stavljanje u upotrebu sopstvene pristupne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja te detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja uloženi sredstava. U skladu s navedenim može se zaključiti kako ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Iz prethodno navedenog, uzimajući pri tom u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te činjenicu da je ista građena tokom dugog perioda, odnosno u periodu, kako je već navedeno, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u sljedećem periodu kada je uživao ekskluzivna prava, možemo zaključiti da repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture

Crnogorskog Telekoma za pružanje veleprodajne usluge originacije poziva iz fiksne telefonske mreže nije ekonomski opravdano.

Za druge operatore koji žele da uđu na tržište, postojeća dobro razvijena mrežna infrastruktura tradicionalnog operatora fiksne telefonije i visoki nenadoknadivi troškovi repliciranja takve infrastrukture predstavljaju visoku barijeru za ulazak na tržište.

Da bi se u potpunosti sagledao kriterijum postojanja barijera razvoju infrastrukturne konkurencije, potrebno je analizirati i postojanje veleprodajnih ponuda putem kojih operatori mogu ostvarivanjem pristupa mreži Crnogorskog Telekoma ponuditi uslugu poziva na maloprodajnom nivou, kao odgovarajuću maloprodajnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva iz javne fiksne telefonske mreže, a koje mogu dovesti do ublažavanja ili potpunog uklanjanja visokih barijera ulasku na predmetno maloprodajno tržište.

Na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom ima obavezu pružanja sljedećih veleprodajnih usluga:

- usluga pristupa lokalnoj petlji sa povezanim uslugama kolokacije i zajedničkog korištenja elektronske komunikacione infrastrukture (kablovske kanalizacije),
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga izbora/predizbora operatora,
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije.

Alternativni načini pružanja usluge originacije poziva na veleprodajnom nivou podrazumijevaju i korišćenje pristupa lokalnoj petlji i iznajmljivanje pretplatničkih linija. Korišćenje usluge pristupa lokalnoj petlji zahtijeva značajna ulaganja u infrastrukturu tokom dužeg vremenskog perioda čiji se povraćaj ne može ostvariti samo pružanjem usluge originacije poziva iz javne fiksne telefonske mreže. U tom pogledu, slična je situacija i sa uslugom iznajmljivanja linija, budući da je ona isplativa samo velikim korisnicima koji mogu da ostvare veliki obim saobraćaja. Veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP usluga) omogućava operatorima pružanje javno dostupne telefonske usluge zasnovane na IP tehnologiji putem mreže Crnogorskog Telekoma, ali se ne može zakupiti samostalno kao jedina usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa, već samo kao dodatak usluzi veleprodajnog širokopojasnog pristupa namijenjenog internet usluzi. U ovom dokumentu analizira se usluga poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže koja predstavlja osnovu usluge izbora/predizbora operatora i ni jedna od navedenih veleprodajnih usluga direktnog pristupa ne predstavlja zamjensku uslugu usluzi izbora/predizbora operatora i to zbog uglavnom visokih i nenadoknadivih pratećih troškova.

Od navedene četiri usluge, usluga izbora/predizbora operatora značajno smanjuje nenadoknadleve troškove odnosno troškove ulaska novih operatora na tržište i pružanje javno dostupne telefonske usluge krajnjim korisnicima. Upravo zbog prethodno navedenog, operatori koji krajnjim korisnicima žele ponuditi isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu, mogu birati uslugu izbora/predizbora operatora koju mogu dopunjavati i uslugom iznajmljivanja linija.

Crnogorski Telekom nudi veleprodajnu uslugu izbora/predizbora operatora, koja operatorima omogućava da krajnjim korisnicima koji nisu povezani na njihovu mrežu za pristup ponude uslugu započinjanja (originacije) poziva. Međutim, iako je ova usluga u analiziranom periodu bila dostupna, za njom nije bilo veće tražnje, već su se alternativni operatori pretežno opredjeljivali za izgradnju sopstvene mreže za pristup. Ovu uslugu je u posmatranom periodu koristio samo IP Mont.

Na osnovu veleprodajnih ponuda Crnogorskog Telekom operatora imaju pristup veleprodajnim uslugama na cijeloj teritoriji Crne Gore gdje Crnogorski Telekom, kao incumbent operator ima sopstvenu mrežu, te se navedene veleprodajne usluge pružaju u skladu s obavezom omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti, obavezom objavljivanja podataka, obavezom odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija i obavezom kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva. Situacija na tržištu Crne Gore je takva da se ove veleprodajne usluge ne koriste, a operatori razvoj pristupnih mreža baziranih na kablovima zasnivaju na gradnji mreža od kraja do kraja, pri čemu dijelom koriste kablovsku infrastrukturu Crnogorskog Telekom, a dijelom ostalih infrastrukturnih sistema.

Iz svega prethodno navedenog, Agencija smatra da postojanje veleprodajnih ponuda na osnovu kojih ostali operatori mogu krajnjim korisnicima ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu djelimično ublažava, ali ne uklanja u potpunosti visoke i trajne strukturne barijere ulasku na relevantno tržište.

Ipak, potrebno je napomenuti da su u posmatranom periodu koji se analizira i drugi operatori koji su prisutni na tržištu realizovali optičke, koaksijalne ili hibridne optičko-koaksijalne mreže, čija je izgradnja ovim operatorima omogućila pristup krajnjim korisnicima. Operatori M:tel, Telemach i Telenor su u proteklom periodu sopstvene mreže izgradili korišćenjem infrastrukture kako Crnogorskog Telekom, tako i drugih operatora (Komunalne usluge Podgorica i CEDIS – Crnogorski Elektrodistributivni Sistem) i to korišćenjem usluga zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, zakupa *dark fiber*-a, zakupa niskonaponskih stubova i stubova javne rasvjete. Dakle, operatori mogu koristiti i sopstvenu infrastrukturu (u dijelovima gdje je ista izgrađena) pri pružanju javno dostupne telefonske usluge.

Uzimajući u obzir sve prethodno razmotrene činjenice, Agencija zaključuje da na ovom tržištu postoji strukturna barijera nadzora nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku barijeru razvoju infrastrukturne konkurencije. U prilog ovom zaključku ide činjenica da, iako ostali operatori prisutni na relevantnom tržištu grade novu infrastrukturu, zastupljenost mreža ostalih operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore je nesrazmjerna i zasnovana na infrastrukturi Crnogorskog Telekom, koju i Crnogorski Telekom koristi za pružanje usluga javno dostupne telefonske usluge u fiksnim telefonskim mrežama. Znači, uprkos trendu izgradnje sopstvene mreže za pristup od strane drugih operatora Crnogorski Telekom je i dalje najveći operator javno dostupne telefonske usluge u fiksnim telefonskim mrežama. Takođe, postojeće veleprodajne usluge (usluga iznajmljivanja pretplatničke linije i usluga izbora/predizbora operatora) nisu zaživjele i ne mogu se smatrati dovoljnim predušlovom za uklanjanje strukturnih barijera.

Dakle, Agencija je mišljenja da na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže postoje visoke i trajne strukturne barijere za ulazak na tržište.

5.1.2 Pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne barijere ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište odnose se na sljedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
- ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
- uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.

a) potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, svako pravno ili fizičko lice ima pravo da uspostavi i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu, te da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore, bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno u mogućnosti su da navedene usluge pružaju samo na osnovu generalnog ovlašćenja (autorizacije). Generalno ovlašćenje podrazumijeva da su, obavezni 15 dana prije početka pružanja usluga obavijestiti u pisanom obliku Agenciju o svojoj namjeri.

b) ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip barijere se ne odnosi na veleprodajno tržište poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, koje je obrađeno u ovom dokumentu.

c) uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru da ostvari ulazak na veleprodajno tržište poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i počne da pruža usluge krajnjim korisnicima. Svaki operator može putem sopstvene infrastrukture pružati uslugu poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže pri čemu ne postoji nikakva regulatorna barijera ulasku na predmetno tržište.

Svaki operator koji ima poslovni plan ima mogućnost ulaska na tržište, ima pravo da postavi, upotrebljava i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu te pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno samo uz obavezu dostavljanja obavještenja Agenciji, o početku, promjenama i završetku obavljanja djelatnosti elektronskih komunikacionih mreža i usluga.

Iz navedenog je vidljivo kako su preuzeti koraci koji su minimizirali, odnosno u potpunosti uklonili pravne i regulatorne barijere ulaska na tržište odnosno koraci koji su omogućili ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim time i liberalizaciju tržišta.

5.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu

U kontekstu ispitivanja postojanja ulaznih barijera, nije dovoljno ustanoviti da je ulazak novih operatora na tržište moguć, već je potrebno utvrditi da li je konkurencija takva da u odsustvu regulacije ograničava tržišnu moć kojom raspolaže dominantni operator.

Na osnovu svih činjenica koje su iznijete u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje da su na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže još uvijek prisutne strukturne barijere ulaska na tržište. S druge strane, na istom tržištu ne postoje pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da alternativni operatori mogu ući na tržište, ali se još uvijek ne može reći da je u ovom trenutku njihov uticaj dovoljno snažan da u odsustvu regulacije mogu ograničiti tržišnu moć kojom raspolaže Crnogorski Telekom.

Dakle, uprkos tome što ne postoje pravne i regulatorne barijere, Agencija smatra da je postojanje strukturnih barijera dovoljno za zaključak da je, na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, prvi kriterijum zadovoljen.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

5.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine

Prvi kriterijum, koje je obrađen u poglavlju 5.1. ovog dokumenta, je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti da procjeni postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti da odredi teži li tržište u određenom periodu efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Iz navedenog je vidljivo da se prva dva kriterijuma međusobno nadopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući odgovarajući zaključak, da li je ili nije neophodno prethodno regulisati određeno tržište.

Agencija, kako bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, mora dokazati i statički i dinamički kriterijum, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem periodu ne teži savršenoj konkurenciji, odnosno efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Na osnovu ERG-ovog dokumenta vrlo je teško kod drugog kriterijuma odrediti period u kojem bi trebalo posmatrati teži li tržište efikasnoj konkurenciji, odnosno određivanje toga perioda predstavlja osnovu za primjenu drugog kriterijuma. Razumno bi bilo zaključiti da bi relevantan period za procjenu drugog kriterijuma trebao da odgovara periodu koje će Agencija uzeti u obzir prilikom analize relevantnog tržišta. Obzirom da je, saglasno Zakonu o elektronskim komunikacijama, Agencija postupak analize tržišta obavezna sprovoditi najmanje svake tri godine, Agencija će drugi kriterijum posmatrati u periodu od tri godine.

Na osnovu dokumenta ERG-a regulatornim tijelima, prilikom određivanja teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji, mogu pomoći sljedeći kriterijuma koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

- tržišno učešće operatora,
- cjenovna kretanja,
- nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije,
- stepen diverzifikacije proizvoda,
- potencijalna konkurencija,
- barijere u sticanju tržišnog udjela.

Agencija je u daljem tekstu koristila neke od prethodno pomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja teži li ili ne, veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda.

a) tržišno učešće operatora

Tržišno učešće operatora smatra se glavnim pokazateljem da li tržište teži efikasnoj konkurenciji. U tom smislu, dok uporno održavanje visokog učešća na tržištu može da ukazuje na postojanje dominacije, a smanjenje učešća na tržištu može pružati dokaz o ulasku i porastu konkurencije, mada ni ovo ne može uvijek isključivati mogućnost postojanja dominacije.

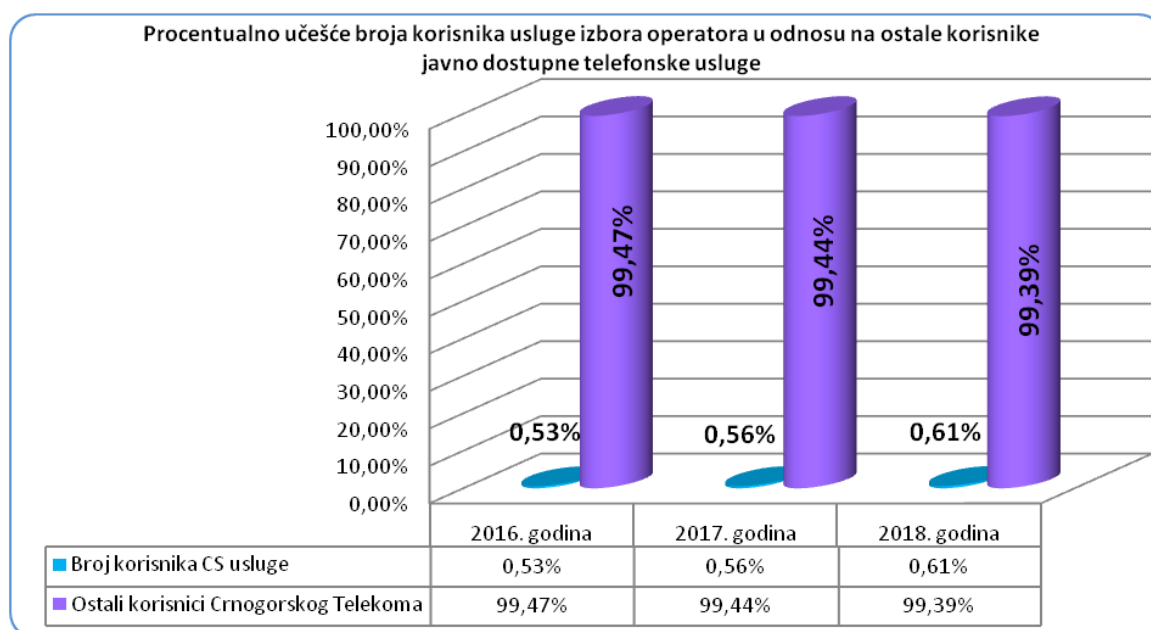
Za potrebe donošenja zaključaka o drugom kriterijumu, Agencija je uzela u obzir sledeće:

- broj korisnika usluge izbora operatora,
- učešće saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenim minutima odlaznog saobraćaja,
- broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. *stand alone voice* usluga).

Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji u sklopu godišnjih upitnika.

- **Broj korisnika usluge izbora operatora u odnosu na ostale korisnike javno dostupne telefonske usluge**

Slika br.2 Kretanje broja korisnika usluge izbora operatora u odnosu na ostale korisnike javno dostupne telefonske usluge

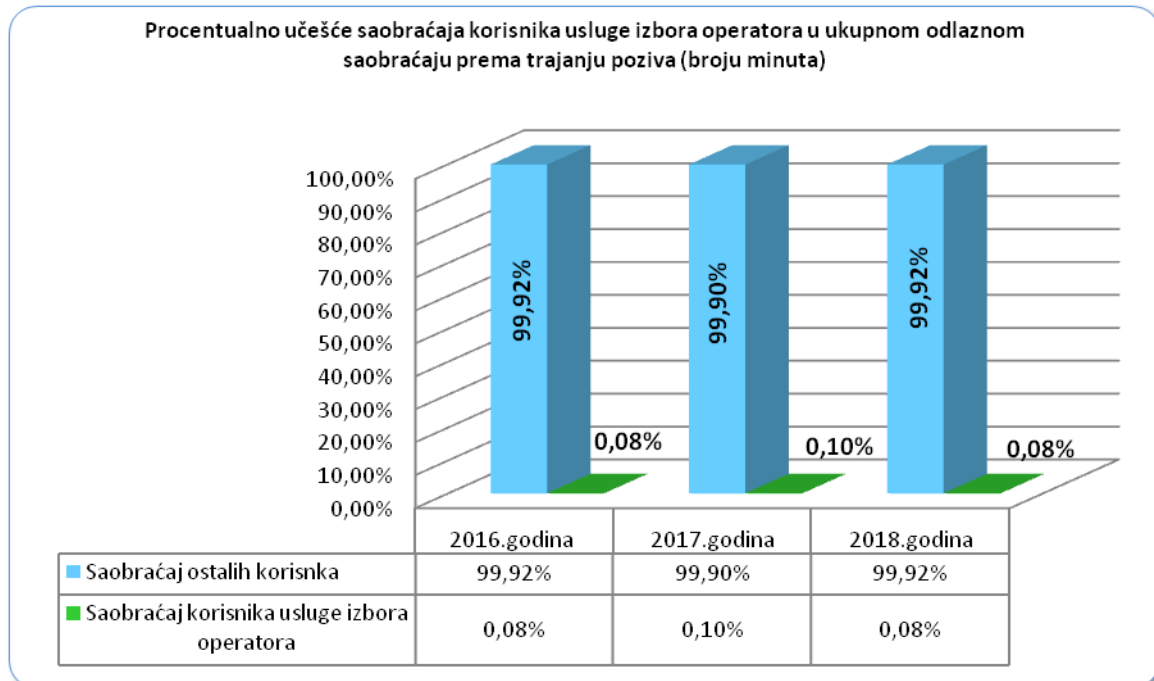

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

Korisnici usluge izbora operatora kojima operator IP Mont pruža VoIP uslugu su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekom. Broj korisnika IP Monta koji su koristili uslugu izbora operatora kretao se na sledeći način: 785 korisnika u 2016. godini, 764 korisnika u 2017. godini i na kraju 2018. godine 743 korisnika.

- Učešće saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenim minutima odlaznog saobraćaja

Slika br.3 Količina ostvarenog saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnom odlaznom saobraćaju prema trajanju poziva (broju minuta)

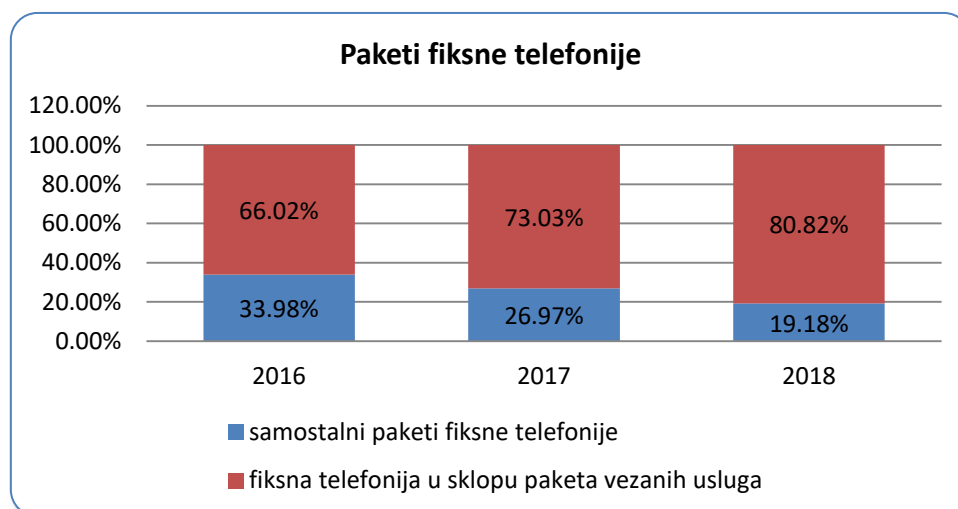

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

- Broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. stand alone voice usluga)

Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije iz godine u godinu je u stalnom padu, nasuprot rastu broja korisnika paketa fiksne telefonije u sklopu vezanih usluga. Na narednom grafiku dat je pregled kretanja tržišnog učešća samostalnih paketa fiksne telefonije u odnosu na pakete vezanih usluga.

Slika br.4 Tržišno učešće prema broju korisnika samostalnih i vezanih paketa usluga

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

Sa prethodnog grafika se može vidjeti da je broj korisnika koji imaju samostalne pakete fiksne telefonije u poređenju sa paketima vezanih usluga za period na koji se odnosi ova analiza opao, što pokazuje da se korisnici sve više opredjeljuju za pakete vezanih usluga. Međutim, činjenica je da ipak postoji potreba za *samostalnom* javno dostupnom telefonskom uslugom (eng. *stand alone voice* usluga). Kao što naredna tabela pokazuje broj korisnika ove usluge su u najvećem broju korisnici Crnogorskog Telekom. U narednoj tabeli dat je broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije po operatorima za posmatrani period.

Tabela br.1 Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije po operatorima

	Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije		
	2016. godina	2017. godina	2018. godina
Crnogorski Telekom	49.287	39.023	35.560
M:tel	66	124	171
Telemach	0	0	41
Telenor	0	1414	0
UKUPNO:	49.353	40.561	32.772

Posmatrajući trenutnu situaciju na tržištu, uključujući i razdoblje od iduće tri godine na koje se odnosi ova analiza tržišta, može se zaključiti kako se većina pretplatnika za javno dostupnu telefonsku uslugu odlučuje posredno, kroz pakete usluga koje operatori nude svojim korisnicima uz značajne popuste u kojima se telefonska usluga u fiksnoj mreži nudi u kombinaciji s pristupom internetu i uslugom televizije i čiji broj kontinuirano raste. Danas nije izgledno očekivati da će bilo koji operator poslovni plan zasnivati isključivo na javno dostupnoj telefonskoj usluzi. Naime, od ukupnog broja priključaka javno dostupne telefonske usluge oko 80% priključaka se koristi u kombinaciji s nekom drugom uslugom.

Uprkos postojanju drugih veleprodajnih usluga putem kojih ostali operatori teoretski mogu ponuditi samostalnu govornu uslugu svojim korisnicima, jedino putem usluge izbora/predizbora operatora istu mogu ponuditi svojim korisnicima na isplativ način. Razlog za to je činjenica da ostale usluge direktnog pristupa (usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP), usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji) ne predstavljaju zamjensku uslugu usluzi izbora/predizbora operatora zbog visokih i nenadoknadivih pratećih troškova.

b) nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije

Navedeni podkriterijum je isti kao kod prvog kriterijuma, a jedina je razlika je u činjenici da je u drugom kriterijumu navedeno potrebno uzeti kao potencijalnu barijeru da tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Po mišljenju Agencije, postojeća veleprodajna ponuda na tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, nije dovoljna da tržište, u odsustvu regulacije na posmatranom tržištu, teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Dokaz navedenog proizilazi iz činjenice da je, tržišno učešće Crnogorskog Telekom tokom analiziranog perioda i dalje veoma visoko.

5.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica koje su iznijete u drugom kriterijumu, Agencija zaključuje kako relevantno veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj konkurenciji.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen.

5.3 Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da je li primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena mogla bi uključivati slijedeće:

a) Step en opšteg nekonkurentskog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije mogli bi se smatrati dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za djelovanjem Agencije za zaštitu konkurencije. S druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Agencije za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljnjeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

b) Step en kompleksnosti uklanjanja nekonkurentskog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti djelotvornije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex-ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex-post* regulacijom.

Agenciji za zaštitu konkurencije svojevrsan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentskog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex-ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentsko ponašanje pokušava otkloniti *ex-post* regulacijom.

c) nekonkurentsko ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je pravovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je

nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex-ante* regulacija.

Primjena mjera *ex-ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti.

d) potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće udvosrtučiti infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovisati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex-ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex-post* regulacije, odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promovisanje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Zatim, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex-post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je pravovremena intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage shodno Zakonu o zaštiti konkurencije moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za zadržavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Zakonom o zaštiti konkurencije („Sl. list Crne Gore”, broj 44/12 i 13/18) predviđeno je da Agencija za zaštitu konkurencije preduzima mjere prema učesnicima i udruženjima učesnika za učinjene povrede konkurencije ili radi njihovog sprečavanja, prestanka već nastale povrede i otklanjanja štetnih posljedica po učesnike i potrošače. Naime, u članu 43 Zakona o zaštiti konkurencije propisano je da ako nadležni organ preko ovlašćenog lica utvrdi da je zloupotrijebljen dominantan položaj, rješenjem utvrđuje povredu i može odrediti mjere koje su učesnici na tržištu dužni da preduzmu radi uspostavljanja konkurencije na relevantnom tržištu i otklanjanja štetnih posledica zloupotrebe dominantnog položaja, kao i rokove za njihovo izvršenje.

Zakon o zaštiti konkurencije jasno i nedvosmisleno propisuje sve faze postupka koje treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje, ali analizirajući odredbe Zakona, zaključuje se da propisi o zaštiti konkurencije na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne bi omogućili dovoljno brzo rješavanje problema.

5.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu činjenica koje su iznijete u trećem kriterijumu Agencija zaključuje da su propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji bi se dogodio na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, ali takođe smatra da isti u ovom trenutku nijesu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem na

relevantnom tržištu sklonom brzim promjenama, kada bi pravovremena intervencija bila neophodna.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen.

5.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju je li relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji

Prema mišljenju Agencije, a kako je i dokazano u poglavljima 5.1, 5.2 i 5.3 ovog dokumenta, veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže je podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma shodno članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U skladu s navedenim, odnosno činjenicom da je Agencija utvrdila da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex-ante* regulaciji nastaviće se postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

6. ANALIZA KONKURENCIJE NA VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU POZIVA KOJI POTIČU (ORIGINIRAJU) IZ JAVNE FIKSNE TELEFONSKE MREŽE

6.1 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama, koje se odnosi na zaštitu konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, postupak analize relevantnih tržišta se sprovodi u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu Agencija će, u skladu sa članom 68 Zakona o elektronskim komunikacijama, uzeti u obzir neke od sljedećih kriterijuma:

1. tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
2. barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
3. uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
4. odsustvo potencijalne konkurencije;
5. ekonomija obima i ekonomija širine;
6. tehnološka prednost i superiornost;
7. nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
8. stepen vertikalne integracije;
9. stepen diverzifikacije usluga;
10. povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
11. ograničenje povećanja kapaciteta;
12. povezanost usluga koje pruža.

Agencija je prilikom procjenjivanja značajne tržišne snage operatora na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže primjenila sljedeće kriterijume:

- tržišni udio operatora na relevantnom tržištu;
- ograničenje povećanja kapaciteta – kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti
- ekonomija obima i ekonomija širine;
- stepen vertikalne integracije;
- uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć).

6.2 Tržišno učešće operatora na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija je izračunala tržišno učešće na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i tumačila ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta¹⁶.

Tržišno učešće je mjera relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije samo po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25%, vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, tržišno učešće operatora koje premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage tog operatora.

Pored toga, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isto stabilno tokom određenog vremenskog perioda. Činjenica da se tržišni udio operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu postupno smanjuje, ukazuje da tržište postaje konkurentnije, međutim, ne isključuje postojanje značajne tržišne snage na istom. S druge strane, promjenjiva tržišna učešća pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim učešćima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u broju ili prihodu usluga, koje operator nudi na tržištu.

S obzirom da ovo relevantno tržište uključuje i usluge samosnadbijevanja za pružanje usluge originacije poziva na veleprodajnom nivou od strane operatora, izračunavanje tržišnog učešća se ne može bazirati na приходima, jer u tom dijelu na tržištu ne postoje komercijalne aktivnosti, već isključivo na podacima o obimu odlaznog saobraćaja.

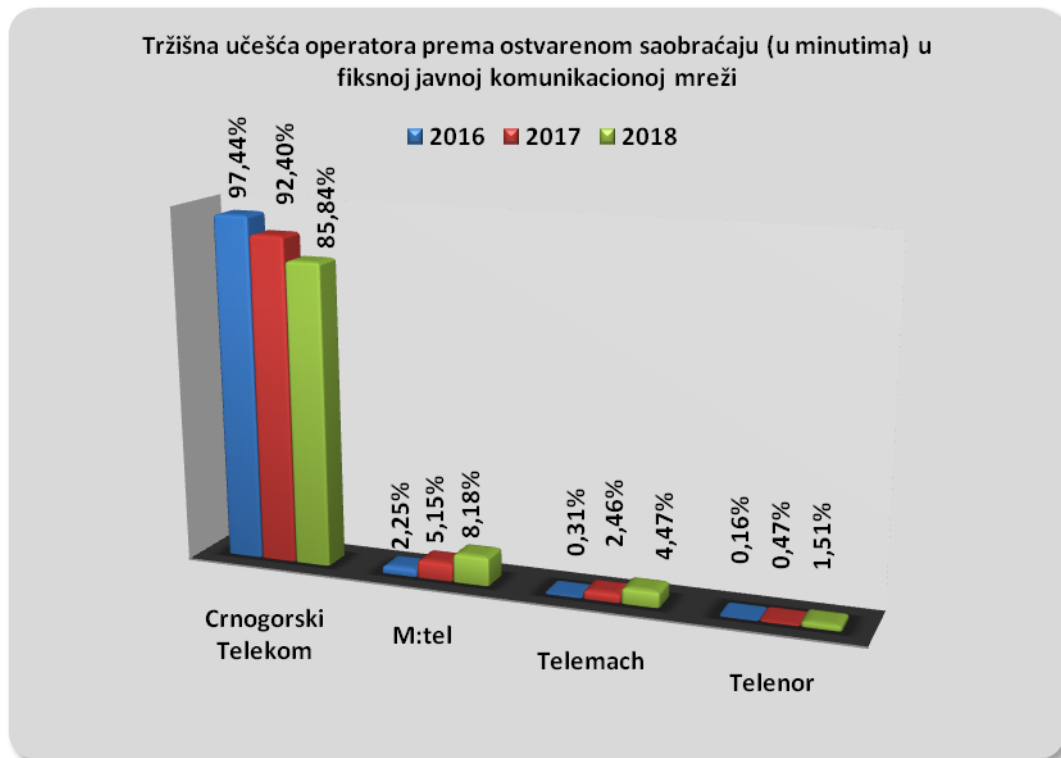
Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji u sklopu godišnjih upitnika, i izračunala tržišno učešće operatora na veleprodajnom tržištu usluge započinjanja (originacije) poziva prema trajanju odlaznih poziva.

▪ Tržišna učešća operatora prema ostvarenom odlaznom saobraćaju (u minutima)

Kod ukupno ostvarenog odlaznog saobraćaja prema svim mrežama u Crnoj Gori i inostranstvu najveći broj minuta saobraćaja ostvarili su korisnici Crnogorskog Telekom. U skladu sa tom činjenicom je i procentualno učešće Crnogorskog Telekom ostalo izrazito visoko i kretalo se u posmatranom periodu od 97,29% na kraju 2016. godine do 85,84% na kraju 2018. godine. U istom ovom periodu učešće M:tela se promijenilo od 2,24% na kraju 2016. godine do 8,18% na kraju 2018. godine. Crnogorski Telekom je u ovom segmentu zadržao izrazito visoko učešće na tržištu.

¹⁶ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (2002/C 165/03).

Slika br.5 Tržišna učešća operatora prema ostvarenom saobraćaju (u minutima) u fiksnoj javnoj komunikacionoj mreži

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

Agencija na osnovu navedenog zaključuje da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekoma veoma visoki, što upućuje na zaključak da je Crnogorski Telekom mogući operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu. Agencija će u daljoj analizi ispitivati da li Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i po nekim drugim kriterijumima.

Kako svi operatori nemaju nacionalnu pokrivenost uslugom ovog tržišta podaci nijesu u potpunosti međusobno uporedivi. Iz tog razloga Agencija smatra da ne daju sasvim objektivnu sliku stepena konkurentnosti na relevantnom tržištu. Naime, neki operatori usluge pružaju samo na onim područjima tzv. visoke koncentracije poslovnih subjekata gdje je ekonomski opravdano graditi sopstvenu prenosnu mrežu odnosno replicirati mrežu Crnogorskog Telekoma. Međutim, na područjima manje koncentracije poslovnih subjekata, a time i manje tražnje za prenosnim kapacitetima, operatori nemaju ekonomskog interesa za gradnju sopstvene prenosne mreže. Ovo dodatno ide u prilog dokazivanja statusa Crnogorskog Telekoma kao operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Važno je naglasiti da visoki tržišni udio nije jedini i odlučujući kriterijum u procjenjivanju pojedinačne značajne tržišne snage. Tržišni udio može ukazati na mogućnost postojanja značajne tržišne snage pojedinog operatora. Takođe, iz Direktiva Evropske komisije proizilazi da: „dominantna pozicija može proisteci iz kombinacije kriterijuma za određivanje značajne tržišne snage, koji uzeti u obzir odvojeno, možda ne bi bili odlučujući”.

6.3 Ograničenje povećanja kapaciteta – kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti

Nadzor infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti je, saglasno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage na jednom relevantnom tržištu. Navedeno je posebno vidljivo u slučaju kada se pomenuta infrastruktura isključivo ili pretežno nalazi u vlasništvu određenog operatora, najčešće bivšeg monopoliste, i kada istovremeno postoje visoke i nepremostive barijere povezane s izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određene usluge. Vlasništvo nad infrastrukturom može bivšem monopolisti donijeti troškovnu prednost, dok vrijeme i trošak koji su povezani sa repliciranjem takve infrastrukture predstavlja za druge operatore značajnu prepreku za ulazak na tržište. Vlasnik infrastrukture može još dodatno proširiti svoju tržišnu snagu na horizontalno ili vertikalno povezana tržišta.

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ovog kriterijuma, razmatra se da li operator koristi i/ili kontroliše elektronsku komunikacionu mrežu, čija bi izgradnja bila otežana i ekonomski neopravdana potencijalnoj konkurenciji zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja. Dakle, operator koji kontroliše elektronsku komunikacionu mrežu kreira značajnu barijeru uvođenju konkurencije na relevantno tržište.

Isto tako, razvoj i izgradnja sopstvene pristupne mreže zahtijeva velika ulaganja od strane operatora što je čini neatraktivnom opcijom za operatore koji tek ulaze na tržište. Kapitalna ulaganja koja su potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu takve infrastrukture su izuzetno velika i uglavnom nose sa sobom i velike nenadoknadive troškove, odnosno troškove koji se neće moći nadoknaditi ako novi operator odluči ili bude prisiljen da napusti tržište.

Uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te činjenicu da je ista građena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno u vremenu, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u narednom periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma isključivo za pružanje veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva nije ekonomski opravdano. Agencija je mišljenja da ulazak na veleprodajno tržište usluge započinjanja (originacije) poziva zahtijeva značajna ulaganja u izgradnju sopstvene pristupne mreže, jer je to jedini način da se usluga ponudi na veleprodajnoj osnovi, a samim tim sa sobom nosi i velike nenadoknadive troškove što predstavlja ograničenje ulasku.

Operator koji bi htio da konkuriše Crnogorskom Teleokomu kod pružanja usluge započinjanja poziva morao bi izgraditi sopstvenu pristupnu mrežu koja ima kapacitet za pružanje veleprodajnih usluga i bilo bi potrebno da bude motivisan da to uradi. Kapitalna ulaganja potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu sopstvene pristupne mrežne infrastrukture su izuzetno visoka i zahtijevaju detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povrata uložениh sredstava, posebno u slučaju pružanja isključivo usluge započinjanja poziva. Uzimajući u obzir činjenicu da već određeni period vremena operatori poslovne planove ne mogu zasnovati isključivo na pružaju samostalne govorne usluge, s kojom je povezana usluga započinjanja poziva, oni nijesu i ne mogu biti motivisani da grade sopstvenu pristupnu mrežu isključivo za pružanje usluge započinjanja poziva.

Agencija smatra, kako u periodu na koji se odnosi ova analiza, nijedan operator neće biti motivisan da replicira mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Teleokoma i to, pogotovo, u mjeri u kojoj bi

mogao ugroziti njegov tržišni položaj na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Iz prethodno navedenog proizilazi da Crnogorski Telekom kontroliše infrastrukturu kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije, pri čemu se to stanje neće mijenjati u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, a što je još jedan pokazatelj da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu obrađenom ovim dokumentom.

6.4 Ekonomija obima i ekonomija širine

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ekonomije obima (eng. *economies of scope*), uzima se u obzir da li povećanje obima pruženih elektronskih komunikacionih usluga rezultira smanjenjem prosječnih troškova proizvodnje operatora. Mogućnost snižavanja troškova, povećanja produktivnosti i samim tim postizanja niskih cijena, čini važan izvor konkurentske prednosti na tržištima gdje je cjenovna konkurencija primarna. Operator koji uživa prednosti ekonomije obima ima konkurentsku prednost i stvara barijeru ulasku potencijalne konkurencije na relevantno tržište. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator koji je pružao pristup javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, samim tim i javno dostupnu telefonsku uslugu u fiksnoj mreži, krajnjim korisnicima na području Crne Gore i kao takav uživa prednosti ekonomija obima. Crnogorski Telekom koristi svoju mrežnu infrastrukturu, ne samo za pružanje usluga koje pripadaju veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, već i za pružanje drugih javnih elektronskih komunikacionih usluga.

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ekonomije širine (eng. *economies of scale*), razmatra se da li pružanje određenog broja usko povezanih usluga može rezultirati smanjenjem prosječnih troškova operatora. Ekonomija širine postoji ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim kompanijama. Ona reflektuje situaciju u kojoj se ostvaruju uštede do kojih dolazi objedinjavanjem velikog broja različitih aktivnosti unutar jedne kompanije korišćenjem zajedničkih inputa i zajedničkim unapređivanjem proizvodnje. Mogućnost osiguravanja nižih troškova, i zbog toga postizanja niskih cijena, čini važan izvor konkurentske prednosti na tržištima gdje je cjenovna konkurencija glavni oblik suparništva među kompanijama.

Ekonomija širine se odnosi na potencijalne prednosti operatora dobijene ponudom različitih usluga zajedno. Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na teritoriji Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži. U posmatranom periodu Crnogorski Telekom pruža čitav spektar elektronskih komunikacionih usluga koristeći fiksnu elektronsku komunikacionu mrežu, a preko svoje mobilne mreže pruža i čitav niz elektronskih komunikacionih usluga mobilnim korisnicima, i kao takav uživa prednosti ekonomije širine, jer je istovremeno prisutan na više različitih tržišta i korisnicima objedinjeno pruža više različitih usluga putem iste mrežne infrastrukture, odnosno istih mrežnih elemenata.

Agencija, iz gore navedenih razloga ocjenjuje da postojanje ekonomije obima i ekonomije širine predstavlja prepreku ulasku operatorima koji tek ulaze ili namjeravaju ući na relevantno tržište, a samim tim i još jedan dokaz postojanja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma.

6.5 Stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom nivou. Uzimajući u obzir činjenicu, da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijeloj teritoriji Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na svoje konkurente na maloprodajnom tržištu, pa mu u odsustvu regulacije, omogućavaju korišćenje značajne tržišne snage i na veleprodajnom tržištu.

Zaključak je da Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koji dodatno jača njegovu tržišnu poziciju i posljedično slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu.

6.6 Uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć)

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ovog kriterijuma, Agencija je razmatrala da li operator pruža veleprodajne usluge određenim operatorima sa jakim pregovaračkom pozicijom, koji vrše značajan uticaj na nivo konkurentnosti i onemogućavaju operatoru da se ponaša nezavisno od konkurencije i krajnjih korisnika. Jaka pregovaračka pozicija, odnosno kompenzaciona kupovna moć, proizlazi iz velikog učešća drugih operatora u ukupnim prihodima operatora koji pruža određenu veleprodajnu uslugu. Takođe, kompenzaciona kupovna moć postoji kada operator određene veleprodajne usluge ima takvu ekonomsku snagu koja mu omogućava da u razumnom roku odgovori na povećanje cijena i preorijentiše se na nekog drugog operatora.

Ukoliko se ustanovi da operator ne pruža usluge drugim operatorima koji ispunjavaju navedene uslove, konstatuje se odsustvo ili postojanje niske kompenzacione kupovne moći i potvrđuje pozicija značajne tržišne snage na relevantnom tržištu.

Navedena praksa je moguća u situaciji kada na tržištu postoji više operatora koji nude ili su u mogućnosti da nude istu uslugu i koji imaju veliku bazu korisnika, što na analiziranom relevantnom tržištu u Crnoj Gori nije slučaj.

Činjenica je da u vremenskom razdoblju obuhvaćenom ovom analizom, na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, postoji samo alternativni operator IP Mont, koji koristi veleprodajnu uslugu započinjanja (originacije) poziva i ne može značajno uticati na ponašanje Crnogorskog Telekoma, na način da sa svojom kompenzacionom kupovnom moći bude u takvoj pregovaračkoj poziciji da utiče na cijene usluge koju pruža Crnogorski Telekom.

Crnogorski Telekom je jedini operator koji ima kompenzacionu kupovnu moć na analiziranom relevantnom tržištu tako da se u odsustvu regulacije, može ponašati nezavisno od konkurencije i korisnika.

Agencija zaključuje da na tržištu postoji nedostatak kompenzacione kupovne moći, odnosno, ne postoji operator koji može uticati na određivanje cijena Crnogorskog Telekoma.

6.7 Zaključak analize veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne postoji efikasna tržišna konkurencija.

Agencija na osnovu svega do sada navedenog u analizi relevantnog veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže procjenjuje da Crnogorski Telekom A.D. Podgorica ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Iz tog razloga, Agencija je zaključila da je Crnogorski Telekom A.D. Podgorica operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Postojanje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma A.D. Podgorica Agencija je utvrdila na osnovu visokog tržišnog učešća u posmatranom periodu, kao i analizom faktora uticaja iz člana 68 Zakona o elektronskim komunikacijama, kao što su kontrola infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti, nedostatak kompenzacione kupovne moći, ekonomije obima, ekonomije širine i stepen vertikalne integracije.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da rezultati analize po ostalim kriterijumima u procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu nemaju značaj, ne bi mogli dati drugi rezultat o statusu značajne tržišne snage i ne mogu uticati na donijeti zaključak.

7. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjih korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 69 stav 3, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata sa tržišta, sprječavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika¹⁷.

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, i pored toga što treba da budu u skladu sa evropskom praksom, treba da budu primjerene i nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, evropska regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela a pokazuju stvarne situacije u sektoru elektronskih komunikacija, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu ili određeno tržište, a koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posljedičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenošnje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam „tipičnog monopolskog ponašanja“ (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje nije u skladu sa podsticanjem razvoja efikasne konkurencije i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje izborom adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

Naime, prema mišljenju Agencije, značajna tržišna snaga operatora ukazuje na postojanje prepreka razvoju konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko je na tržištu mala vjerovatnoća ulaska novih operatora usljed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u

¹⁷ Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i pospeši efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturalne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska na tržište (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

7.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije

U regulatornoj praksi su kao prepreka razvoju konkurencije, kada je u pitanju tržišna dimenzija, poznata četiri različita slučaja, u zavisnosti od nivoa na kojem se dešavaju, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage;
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage;
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu;
4. Završavanje (terminacija) poziva.

7.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator pruža usluge na veleprodajnom tržištu i na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu¹⁸, pri čemu operator ima značajnu tržišnu snagu na veleprodajnom tržištu. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Ukoliko prenošenje tržišne snage uspije, operator će tada imati značajnu tržišnu snagu i na veleprodajnom i na maloprodajnom tržištu.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija;
- Taktike odlaganja;
- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi;
- Diskriminacija kvalitetom usluga;
- Strateški dizajn proizvoda;

¹⁸ Ista konstatacija važi za bilo koja dva vertikalno povezana tržišta, tj. može da se primijeni i na dva srodna vertikalno povezana veleprodajna tržišta

- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Unakrsno subvencioniranje;
- Predatorske cijene.

7.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator posluje na različitim tržištima koja nijesu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati da prenese tržišnu snagu s jednog tržišta, na kojem ima značajnu tržišnu snagu, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage može se realizovati između dva maloprodajna tržišta, dva veleprodajna tržišta ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Unakrsno subvencioniranje.

7.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu može dovesti do problema u funkcionisanju konkurencije, a može se pojaviti kako na veleprodajnom, tako i na maloprodajnom tržištu, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- Strateški dizajn proizvoda;
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika;
- Ekskluzivni dogovor(i);
- Prekomjerna ulaganja;
- Predatorske cijene;
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Nedovoljna ulaganja;
- Previsoki troškovi/neefikasnost;
- Nizak kvalitet usluge.

7.1.4 Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na situaciju dvostranog pristupa (tzv. *two-way access*), pri kome treba izvršiti povezivanje dvije ili više mreža, kako bi krajnji korisnici različitih mreža

imali mogućnost ostvarivanja međusobne komunikacije. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža međusobno dogovore uslove interkonekcije na nivou veleprodaje, pa nakon toga formiraju cijene na maloprodajnom nivou, na kome ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti. Iako se problemi opisani u ovom slučaju mogu podvesti pod probleme koji su definisani u prethodna tri slučaja, zbog specifičnosti i značaja terminacije poziva, ovaj slučaj je naveden kao poseban.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Prećutni sporazum(i);
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).

7.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije

Druga dimenzija koju bi trebalo razmotriti kod postupanja operatora, odnosno mogućih prepreka razvoju konkurencije, je uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije. Naime, svaka prepreka razvoju konkurencije odnosno svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj, tj. svako postupanje je uzrok koji dovodi do određene posljedice na tržištu, što utiče na postojeće ili potencijalne konkurente i krajnje korisnike. Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije je drugi način sagledavanja problema prepreka razvoju konkurencije, ali pomaže pri dinamičkom, vremenskom sagledavanju određenih prepreka razvoju konkurencije, odnosno, postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posljedičnu dimenziju prepreka razvoju konkurencije kroz elemente:

- **Strateške promjenljive:** cijena, kvalitet, vrijeme, informacije itd.
- **Postupanje:** cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odlaganja, sakrivanje/uskraćivanje informacija.
- **Posljedice:** povećanje troškova direktnih konkurenata, smajivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (eng. *foreclosure*).

7.3 Prepreke razvoju efikasne konkurencije na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže

U ovom poglavlju Agencija je analizirala i detaljno obrazložila moguće prepreke razvoju konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u vremenskom periodu na koji se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Prepreke razvoju konkurencije proizilaze iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje veliko tržišno učešće odnosno dominantan položaj.

Operator sa značajnom tržišnom snagom ima potencijalnu mogućnost da utiče na širok raspon parametara konkurentnosti, uključujući cijene, inovativnost, kvalitet usluge. Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati izvršiti prenošenje

tržišne snage sa tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište.

Agencija je aktuelne i potencijalne forme vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage podijelila u sljedeće tri kategorije:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi;
- Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

7.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

U evropskoj sudskoj praksi odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa se ne odnosi samo na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom u potpunosti odbija da pruži/ponudi veleprodajnu uslugu, nego i na situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu pod nerazumnim/neopravdanim uslovima¹⁹. U ovom dijelu se obrađuje samo potpuno odbijanje dogovora ili uskraćivanje pristupa, dok se drugi dio iz navedenog primjera obrađuje u ostalim preprekama razvoju konkurencije kao što su neopravdani zahtjevi, previsoke cijene, itd.

Kao što je definisano u prethodnim djelovima dokumenta u kojima je obrađivano određivanje značajne tržišne snage, kao i prepreke razvoju konkurencije, važno je definisati izvor značajne tržišne snage. Na tržištu koje je predmet ovog dokumenta izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom je široko razvijena pristupna mreža, odnosno pristup velikom broju krajnjih korisnika.

Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu može prenijeti svoju tržišnu snagu na maloprodajni nivo tako što može odbiti dogovor ili uskratiti pristup operatorima koji se na maloprodajnom nivou nadmeću s njegovim maloprodajnim dijelom ili povezanim društvima. Takvo ponašanje posebno predstavlja prepreku razvoju konkurencije u slučajevima kada operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou pruža uslugu koja je neophodna drugim operatorima pri pružanju usluge na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, mogao imati, u svrhu prenošenja svoje tržišne snage na maloprodajni nivo, snažan podsticaj za odbijanje zahtjeva za pregovore i uskraćivanje pristupa uslugi započinjanja (originacije) poziva za potrebe pristupa u svrhu pružanja usluga izbora i predizbora operatora za potrebe pristupa veleprodajnim korisnicima. Na navedeni način bi Crnogorski Telekom iskoristio svoj položaj značajne tržišne snage, koji se ogleda u dostupnosti najvećem broju korisnika putem razvijene pristupne mreže i, odbijanjem pregovora ili uskraćivanjem pristupa svakom postojećem (ukidanje pristupa) i potencijalnom novom operatoru (uskraćivanje pristupa). Na ovaj način bi Crnogorski Telekom izvršio vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na vertikalno povezano maloprodajno tržište i to na način da ostali operatori ne bi bili u mogućnosti pružati usluge krajnjim korisnicima putem usluga izbora i predizbora operatora ili da uslugom izbora i predizbora operatora ne bi bile moguće sve vrste poziva.

¹⁹ Dokument ERG-a, ERG (06) 33

Drugim riječima, odbijanjem ili uskraćivanjem pomenutog pristupa direktno bi se uticalo na povećanje troškova ostalih operatora koji bi, u takvoj situaciji, kako bi krajnjim korisnicima ponudili potpunu uslugu na pripadajućem maloprodajnom tržištu, bili prisiljeni preći na drugu veleprodajnu uslugu koja se nalazi više na ljestvici investicija (preskakanje stepenica na ljestvici investicija) ili graditi sopstvenu infrastrukturu do krajnjeg korisnika.

Prethodno navedenim postupcima Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta određenog ovim dokumentom na povezana maloprodajna tržišta.

7.3.2 Prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnim osnovama, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. Tu se prvenstveno misli na diskriminaciju u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija, taktike odlaganja, neopravdane zahtjeve, neopravdano korišćenje informacija o konkurentima, diskriminaciju kvalitetom usluga kao i na razne druge oblike diskriminacije koje nijesu vezane za cijene.

Diskriminacija u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu svom maloprodajnom dijelu pruža informacije koje su važne za pružanje usluga na maloprodajnom tržištu, a iste ne pruža operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajnu uslugu operatora sa značajnom tržišnom snagom, a na osnovu koje planiraju da pružaju usluge na maloprodajnom tržištu koje će biti konkurentne uslugama koje pruža njegov maloprodajni dio. Pored toga, navedena prepreka se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom odbija da pruži i neke druge informacije koje su važne za korišćenje veleprodajne usluge. Na taj način, operator sa značajnom tržišnom snagom prenosi svoj položaj na maloprodajni nivo, na taj način što dovodi operatore korisnike veleprodajne usluge u nepovoljan položaj u odnosu na sopstveni maloprodajni dio, odnosno povezana društva.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, mogao da uskraćuje važne informacije, tako što operatorima ne bi pružao jednako detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu, i/ili potrebne informacije ne bi pružao pravovremeno kako bi operator korisnik navedene veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom nivou i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu koji raspolaže potrebnim informacijama.

Naime, u slučaju promjena u topologiji mreže, doći će i do određenih promjena i u pružanju usluge započinjanja (originacije) poziva, kao jedne od usluga interkonekcije, pa bi Crnogorski Telekom, ukoliko ne bi imao odgovarajuću obavezu, mogao uskratiti informacije o planiranim promjenama u mreži i topologiji mreže svojim postojećim i potencijalnim konkurentima. Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti prvog ulaska i dovesti svoj maloprodajni dio u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, tj. mogao bi da prenese svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno

tržište, što kao posljedicu ima jačanje tržišnog položaja Crnogorskog Telekomu i negativan uticaj na efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou.

Taktike odlaganja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija da pruži određene veleprodajne usluge, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio (spostvene potrebe) ili povezana društva, i na taj način dovodi postojeće i potencijalne konkurente u neravnotežan položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, s obzirom da im je veleprodajna usluga neophodna za pružanje usluga krajnjim korisnicima.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao imati interesa da pruža veleprodajne usluge postojećim i potencijalnim konkurentima na povezanom maloprodajnom tržištu u rokovima koji su duži od onih u kojima iste usluge pruža svom maloprodajnom dijelu.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom mogao koristiti taktike odlaganja u pregovorima s potencijalnim novim operatorima koji ulaze na tržište. Crnogorski Telekom ne bi morao da odbija da potpiše ugovor o interkonekciji i pristupu sa novim operatorima na tržištu, već bi mogao da pokuša, što je moguće više da odloži potpisivanje navedenog ugovora s ciljem očuvanja svog tržišnog učešća na pripadajućem maloprodajnom tržištu i vertikalno povezanom veleprodajnom tržištu. U tom slučaju potencijalni konkurenti na pripadajućem maloprodajnom tržištu i vertikalno povezanom veleprodajnom tržištu ne bi na vrijeme mogli ponuditi uslugu svojim krajnjim korisnicima čime bi i njihov poslovni plan bio ugrožen. Ovim postupcima Crnogorskog Telekomu, došlo bi do prenošenja značajne tržišne snage sa veleprodajnog tržišta koje je predmet ove analize na vertikalno povezano maloprodajno tržište.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove pod kojima se pružaju određene veleprodajne usluge, a koji nijesu neophodni za pružanje tih usluga. Takvi zahtjevi neopravdano povećavaju troškove i oduzimaju vrijeme postojećih i potencijalnih konkurenata koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, a na kojima predstavljaju konkurenciju maloprodajnom dijelu ili povezanom društvu operatora sa značajnom tržišnom snagom. U odsustvu regulacije operator sa značajnom tržišnom snagom mogao bi koristiti razne oblike neopravdanih zahtjeva kojim bi mogao uticati na poslovne odluke i troškove postojećih i potencijalnih konkurenata.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove ugovora o pristupu i interkonekciji koji nijesu neophodni za pružanje veleprodajne usluge, ali isto tako povećavaju troškove i vrijeme postojećih i potencijalnih konkurenata na veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao nametnuti potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge započinjanja (originacije) poziva, a sve u cilju povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata, a što bi moglo da dovede do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekomu na povezano maloprodajno tržište.

Isto tako, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao tražiti nivo informacija o potrebama za uslugom započinjanja (originacije) poziva, iznad potrebnog i tehnički opravdanog

nivoa za pružanje navedene usluge. Navedeno ponašanje Crnogorskog Telekomu dovelo bi do povećanja troškova novog operatora i za posljedicu bi imalo probleme u poslovanju i njegov izlazak sa tržišta. U navedenoj situaciji došlo bi do prenošenja značajne tržišne snage s veleprodajnog tržišta na vertikalno povezano veleprodajno i maloprodajno tržište.

Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom koristi podatke koje dobije od postojećih ili potencijalnih konkurenata, na veleprodajnom ili maloprodajnom nivou, u toku pružanja veleprodajnih usluga. Operator sa značajnom tržišnom snagom ove podatke koristi kako bi povećao troškove ili kako bi smanjio zaradu konkurenata na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao, kao operator sa značajnom tržišnom snagom, tražiti određene informacije od potencijalnih i postojećih konkurenata u vezi planiranja kapaciteta saobraćaja za potrebe pružanja usluge započinjanja (originacije) poziva iz kojih bi se mogli prepoznati planovi konkurenata na maloprodajnom tržištu ili određenom geografskom dijelu maloprodajnog tržišta na kome potencijalni konkurenti imaju u planu pružanje usluga. Takođe, mogao bi zatražiti informacije i o budućim kolokacijama na kojima konkurenti planiraju realizovati interkonekciju. Iz navedenih informacija bi se vrlo lako mogli prepoznati planovi konkurenata na maloprodajnom tržištu. Crnogorski Telekom bi mogao koristiti informacije novih konkurenata za potrebe svog maloprodajnog dijela (sopstvene potrebe) i to na način da pripremi posebne uslove za pojedine kategorije krajnjih korisnika da bi ih motivisao da ne promijene operatora, što bi moglo da dovede do pada maloprodajnih prihoda konkurenata, ili do povećanja troškova konkurenata (npr. dodatni troškovi marketinga za privlačenje korisnika

Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao ostvariti prednosti nad ostalim konkurentima prenošenjem značajne tržišne snage na veleprodajnom tržištu na odgovarajuće maloprodajno tržište, što bi moglo da dovede do povećanja troškova ostalih operatora, problema u poslovanju i na kraju do mogućeg izlaska sa tržišta.

Diskriminacija kvalitetom usluge je mogućnost operatora sa značajnom tržišnom snagom da utiče na povećanje troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata ili smanjenje prihoda na nivou maloprodaje, tako što će ih dovesti u neravnotežan položaj kvalitetom pružanja usluga. Diskriminacijom kvalitetom veleprodajne usluge, operator sa značajnom tržišnom snagom direktno utiče na kvalitet usluge koja se pruža krajnjem korisniku, a s obzirom da je korisnik posebno osjetljiv na parametre kvaliteta usluge, takvo postupanje dovodi do nezadovoljstva i gubitka povjerenja krajnjih korisnika u operatora koji pruža takve usluge. Pored toga, kvalitet usluge je važan činioc u optimizaciji i racionalizaciji troškova poslovanja operatora.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom mogao vršiti diskriminaciju novih operatora kvalitetom usluga i to na način da nudi uslugu započinjanja (originacije) poziva koja je neophodna za pružanje veleprodajne ili maloprodajne usluge, a koja je kvalitetom lošija od usluge koju nudi svome maloprodajnom dijelu.

Postoji mogućnost da u slučaju pada mreže ili problema u mreži, Crnogorski Telekom daje prioritet sopstvenom odlaznom saobraćaju na štetu odlaznog saobraćaja novog operatora koji nude usluge krajnjim korisnicima. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao uticati na uklanjanje mogućih kvarova pri pružanju predmetnih veleprodajnih usluga i povezanih kapaciteta (npr. duži rokovi za otklanjanje kvara). Na navedeni način bi moglo doći do situacije u kojoj postojeći ili potencijalni konkurent gubi povjerenje krajnjih korisnika.

Postupci diskriminacije kvalitetom usluga mogli bi dovesti do neopravdanog povećanja troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata s posljedicom izlaska s tržišta, a što bi dovelo do zaključka da je Crnogorski Telekom izvršio prenošenje značajne tržišne snage sa veleprodajnog tržišta na vertikalno povezano maloprodajno tržište što bi za posljedicu imalo sprječavanje razvoja efikasne konkurencije na štetu krajnjih korisnika.

7.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. U tom kontekstu se prvenstveno misli na diskriminaciju cijena i unakrsno subvencioniranje.

Diskriminacija cijenama se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu koja je neophodna za pružanje određenih maloprodajnih usluga po različitim cijenama svom maloprodajnom dijelu u odnosu na postojeće i potencijalne konkurente na povezanom maloprodajnom tržištu.

Operator sa značajnom tržišnom snagom je u mogućnosti da odredi različite cijene različitim operatorima fiksnih mreža za uslugu započinjanja (originacije) poziva.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom mogao odrediti cijenu usluge započinjanja (originacije) poziva za svoj maloprodajni dio koja se razlikuje od cijene usluge započinjanja (originacije) poziva koju naplaćuje novim konkurentskim operatorima na pripadajućem veleprodajnom i maloprodajnom tržištu. U navedenom slučaju Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti svoju značajnu tržišnu snagu i putem diskriminacije na cjenovnoj osnovi uticati na povećanje troškova konkurencije za uslugu započinjanja (originacije) poziva, a što bi dovelo do cjenovnog stezanja profitne marže – istiskivanja cijenama (**eng. price squeeze**) drugih operatora, a dugoročno bi dovelo do sprječavanja razvoja konkurencije i izlaska drugih operatora sa tržišta.

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na situaciju u kojoj postoje dva različita tržišta i dvije različite cijene na navedenim tržištima. U odsustvu regulacije operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu na kom ima taj status, formira cijenu usluge iznad troškova, dok na drugom tržištu (povezanom maloprodajnom tržištu) pruža uslugu po cijeni koja je ispod troškova, što dovodi do istiskivanja cijenama i do prenošenja značajne tržišne snage s veleprodajnog na povezano maloprodajno tržište.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao ponuditi veleprodajnu uslugu započinjanja (originacije) poziva iznad troška i na taj način uticati na povećanje troškova operatora koji koriste navedenu uslugu, a istovremeno cijene na maloprodajnoj osnovi postaviti ispod troška. Takvo postupanje Crnogorskog Telekoma bi dovelo do istiskivanja cijenama i dovelo bi do toga da operatori koji koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, iskazuju gubitke u poslovanju, što bi ih na kraju natjeralo da izađu sa tržišta. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao da prenese značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i da ojača svoj položaj na tržištu, što bi imalo negativan uticaj na razvoj efikasne konkurencije.

8. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM

Na osnovu sprovedene analize Agencija je utvrdila da veleprodajno tržište visokokvalitetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji nije dovoljno konkurentno i identifikovala Crnogorski Telekom A.D. Podgorica kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, koga će kao takvog imenovati u rješenju koje je dužna da donese prema članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom snagom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu – odstupanju od efikasne konkurencije. Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz članova 71, 73, 74, 75 i 76 Zakona, a one su sljedeće:

1. Obaveza objavljivanja podataka;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva.

Pri određivanju ovih obaveza Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera. Rješenje treba da sadrži i realne rokove u kojima se moraju sprovesti određene mjere.

Prema Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sljedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije. U skladu sa tim, a primjenjujući najbolju praksu koja je navedena u BEREC dokumentu BoR (12) 126²⁰, na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, Crnogorskom Telekomu A.D. Podgorica kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom zadržavaju se obaveze koje su nametnute prethodnom analizom, odnosno određuju mu se sljedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza objavljivanja podataka;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva.

²⁰ BEREC Common position on best practice in remedies imposed as a consequence of a position of significant market power in the relevant markets for wholesale leased lines

8.1 Obaveza objavljivanja podataka

Agencija može, shodno članu 71 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu objavljivanja podataka – transparentnosti u vezi pristupa i/ili interkonekcije, na način da učini dostupnim određene podatke, kao što su:

- računovodstvene informacije,
- tehničke specifikacije,
- karakteristike mreže,
- uslove korišćenja,
- cijene usluga.

Pored toga, u skladu sa odredbama člana 71 Zakona o elektronskim komunikacijama, ukoliko je operatoru sa značajnom tržišnom snagom određena i obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti, Agencija može zahtijevati od operatora da objavi referentnu ponudu za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i objektivnim potrebama drugih operatora i dovoljno raščlanjenu u skladu sa potrebama tržišta i treba da sadrži odgovarajuće rokove, uslove i cijene usluga. Na osnovu takve ponude drugi operatori, koji žele određenu uslugu, ne moraju vezano plaćati mogućnosti koje nijesu potrebne za pružanje zahtijevane usluge, odnosno neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtijevane usluge. Referentna ponuda treba da sadrži spisak usluga koje su raščlanjene u skladu sa potrebama ostalih operatora i sa njima povezane uslove, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja.

Agencija smatra da je, na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, potrebno zadržati obavezu u pogledu objavljivanja podataka – transparentnosti u vezi pristupa i/ili interkonekcije.

Crnogorski Telekom je u skladu sa ranije sprovedenim analizama na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i nametnutom regulatornom obavezom objavljivanja podataka tj. transparentnosti, objavljivao odgovarajuće Referentne ponude.

Navedena regulatorna obaveza je određena sa ciljem rješavanja prepreka razvoju efikasne konkurencije koje se odnose na diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi diskriminatorno ponašanje samo kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojim operator sa značajnom tržišnom snagom nudi predmetnu veleprodajnu uslugu.

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija nalaže Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, obavezu objavljivanja podataka koju će ispuniti kako slijedi:

- Crnogorski Telekom je dužan da objavi Referentnu interkonekcionu ponudu za sve usluge koje su obuhvaćene definicijom relevantnog tržišta;
- Crnogorski Telekom je dužan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti – KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

U skladu sa navedenim, Referentna interkonekciona ponuda mora biti jasno definisana, i sadržati sljedeće elemente:

1. Opšte odredbe koje tiču predmeta ponude, načina usklađivanja interkonekcionih ugovora, primjene i važenja Referentne interkonekcione ponude, kao i zahtjeve za postupak pregovaranja i sl.;
2. Opis usluga koje su predmet Referentne interkonekcione ponude;
3. Ugovor o nivou relevantne usluge (eng. *Service Level Agreement* – SLA)
4. Arhitektura međupovezivanja i tehnički uslovi uspostavljanja interkonekcije, sinhronizacije, specifikacija protokola za interkonekciju i signalizacionih protokola i sl.;
5. Planiranje i naručivanje usluga interkonekcije;
6. Interkonekcione tačke i interkonekcionih linkovi;
7. Cijene usluga interkonekcije;
8. Obračun plaćanja, naplata i instrumenti osiguranja plaćanja;
9. Kvalitet usluga;
10. Upravljanje, rad i održavanje usluge;
11. Odgovornost i naknada štete;
12. Povjerljivost informacija i poslovna tajna
13. Rješavanje sporova.

Referentna interkonekciona ponuda mora sadržati dio koji se odnosi na uslove korišćenja zajedničkog prostora – kolokacije, u kojem će biti definisani sljedeći elementi:

- (1) Opšte odredbe koje se tiču predmeta ponude, vremena stupanja na snagu i važenja Referentne interkonekcione ponude, zahtjeva i odbijanja zahtjeva za kolokaciju, postupka uspostavljanja i otkazivanja kolokacije i sl.;
- (2) Opis usluge;
- (3) Tehnička realizacija koja se odnosi na tehničke uslove i pravila korišćenja kolokacijskog prostora, sigurnosne mjere u pogledu pristupa objektima operatora za interkonekciju koji pruža uslugu kolokacije;
- (4) Postupci planiranja i realizacije planiranih kapaciteta i rezervacije lokacije i kolokacijskog prostora;
- (5) Cijene i naknade svih usluga koje odnose na uslugu kolokacije;
- (6) Obračun, naplata i instrumenti osiguranja plaćanja;
- (7) Kvalitet usluga;
- (8) Povjerljivost informacija i poslovna tajna i
- (9) Izmjene ugovora o pružanju usluga kolokacije.

Kada je u pitanju Referentna interkonekciona ponuda, koju je Crnogorski Telekom dužan da objavi, kao dio ispunjavanja obaveze objavljivanja podataka, važno je istaći značaj objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne interkonekcione ponude. Obaveza objavljivanja SLA je značajna, jer bi bez njenog ispunjavanja operator sa značajnom tržišnom snagom mogao imati motiva da diskriminiše druge operatore u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva kada je u pitanju kvalitet veleprodajnih usluga²¹. Kako bi spriječila ovakvo ponašanje operatora, Agencija je odredila Crnogorskom Telekomu obavezu objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne ponude, kao garanciju odgovarajućeg nivoa kvaliteta veleprodajnih usluga koje se nude drugim operatorima.

²¹ BoR (12)126

U skladu sa prethodno navedenim SLA (eng. *Service Level Agreement*) treba da obuhvata, između ostalog, sljedeće:

- Sve neophodne aspekte pružanja usluga, kao i garancije za parametre kvaliteta. SLA treba, između ostalog, da obuhvati aspekte naručivanja, obezbjeđivanja (realizacije), funcionisanja (raspoloživosti) i održavanja (popravki) usluga;
- Odgovarajuće visine naknada u slučaju neispunjavanja garantovanih nivoa pojedinih parametara kvaliteta usluga, kao i procedure za isplatu istih koje će biti proaktivne i neće zahtijevati pojedinačne zahtjeve od strane operatora.

Crnogorski Telekom je u obavezi da, u roku od 90 dana od dana donošenja Rješenja o određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, objavi inoviranu Referentnu interkonekcionu ponudu saglasno regulatornim obavezama koje proističu iz analize relevantnog veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Agencija naglašava da je Referentna interkonekciona ponuda dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju. Ako Referentna interkonekciona ponuda ne odgovara Zakonu o elektronskim komunikacijama ili uslovima na tržištu i ovim dokumentom navedenim zahtjevima, nakon sprovedene javne rasprave, Agencija može Rješenjem narediti njenu izmjenu u roku do 30 dana. Takođe, operator može i sam inicirati izmjenu Referentne ponude, o čemu je dužan da pisanim putem obavijesti Agenciju.

Agencija može narediti mjeru dostupnosti određenim djelovima važećih ugovora o interkonekciji ili pristupu, uz poštovanje principa povjerljivosti podataka.

U okviru obaveze objavljivanja podataka (transparentnosti), Crnogorski Telekom je u obavezi da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti – KPI (eng. *Key Performance Indicators*), koji se odnose na pružanje relevantne usluge, na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije. Crnogorski Telekom dužan je da dostavlja izmjerene vrijednosti za KPI, koji se odnose na pružanje relevantne usluge, 30 dana nakon isteka kalendarskog kvartala.

Crnogorski Telekom je, po zahtjevu Agencije, dužan da objavi pojedinačne ili sve vrijednosti KPI-a na svojoj Internet stranici, pri čemu će se voditi računa o zaštiti povjerljivih podataka. Crnogorski Telekom je dužan da dostavi Agenciji sve podatke na kvartalnoj osnovi, pri čemu će označiti podatke koje smatra povjerljivim, kako bi Agencija mogla pratiti i u slučaju potrebe spriječiti bilo kakvu diskriminaciju drugih operatora.

Agencija ocjenjuje da izvještaj o vrijednostima KPI-a treba obavezno da sadrži sljedeće:

- Prosječno vrijeme uspostavljanja usluge interkonekcionog;
- Prosječno vrijeme za otklanjanje kvara interkonekcionog linka;
- KPI koji se odnose na pružanje usluge zajedničkog korišćenja prostora (kolokacije).

Agencija može naknadno tražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje za neke druge KPI vrijednosti, u slučaju potreba Agencije ili zahtjeva na tržištu.

Agencija smatra da je proporcionalno i opravdano zadržati nametnutu obavezu objavljivanja podataka Crnogorskom Telekomu, jer doprinosi transparentnijem radu Crnogorskog Telekoma kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Jasan pregled uslova za korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču

(originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, u praksi obezbjeđuje da Crnogorski Telekom nudi uslugu pod istim uslovima i istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Drugim riječima, zadržavanje navedene obaveze osigurava da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora, mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge. U slučaju da se ova obaveza ne zadrži Crnogorski Telekom bi mogao netransparentnim uslovima i cijenama da nudi uslugu operatorima pod različitim uslovima i cijenama. Agencija ocjenjuje da bi tada bio otežan ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a takođe i smanjena efikasnost konkurencije na drugim tržištima.

Primarna funkcija obaveze objavljivanja podataka je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu nediskriminatornosti, učini još efikasnijim.

Sprovođenje obaveze objavljivanja podataka omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, naložena regulatorna obaveza je dodatna obaveza sa ciljem uklanjanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je sve oblike diskriminatornog ponašanja moguće utvrditi samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu. Nametanje ove obaveze obezbjeđuje da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Primarna funkcija obaveze objavljivanja podataka je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu obezbjeđivanja nediskriminatornosti, učini još efikasnijim. Primjena obaveze objavljivanja podataka ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonkurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu istiskivanja cijenama drugih operatora.

Obavezi objavljivanja podataka komplementarna je obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internim transfernim cijenama operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Iz svega navedenog, Agencija ocjenjuje da je ova regulatorna obaveza koja se zadržava, sa određenim rokovima, proporcionalana i opravdana, te da ne predstavlja veliko dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja i pojačava efikasnost konkurencije na relevantnom tržištu.

8.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Agencija može, shodno članu 73 Zakona, operatoru sa značajnom tržišnog snagom na određenom relevantnom tržištu, naložiti mjeru obezbjeđivanja usluge pristupa i/ili interkonekcije pod jednakim uslovima.

Agencija Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, zadržava obavezu obezbjeđivanja nediskriminatornosti – jednakog tretmana.

U okviru ove obaveze Crnogorski Telekom je dužan:

- Da pruža usluge drugim operatorima, kod istih okolnosti, pod istim uslovima u pogledu rokova, cijena i informacija;
- Da pruža drugim operatorima usluge i informacije pod istim uslovima i sa istim nivoom kvaliteta usluge pod kojima pruža te usluge maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima;
- Da dostavi sve ugovore o interkonekciji zaključene na osnovu Referentne interkonekcionog ponude sa operatorima korisnicima usluga koje pripadaju relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, i to u roku od 10 (deset) dana od dana zaključenja ugovora.

Određivanjem mjere obezbjeđivanja nediskriminatornosti – jednakog tretmana obezbjeđuje se da operator sa značajnom tržišnom snagom primjenjuje suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet usluga pri pružanju usluge pristupa i/ili interkonekcije svim operatorima uključujući i one operatore koji su djelovi privrednog društva ili sa njime povezanog društva. Pri tome, usluge i informacije se moraju pružiti drugim operatorima u istim rokovima kao što se obezbjeđuju svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. To znači da Crnogorski Telekom ne smije, prilikom pružanja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu, prouzrokovati nerazumno kašnjenje ili tražiti neopravdane ugovorne uslove i rokove.

Agencija smatra da je potrebno zadržati obavezu Crnogorskom Telekomu da pruža informacije o planiranim promjenama u mreži, koje imaju uticaj na pružanje usluge započinjanja (originacije) poziva, kako bi operatori korisnici usluga na relevantnom tržištu bili u mogućnosti da pravovremeno reaguju i da se prilagode na nastale promjene. Iz tog razloga, Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obavještava operatore o planiranim promjenama u mreži najmanje godinu dana unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena.

Agencija smatra da je važna komponenta ispunjavanja obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti i obaveza Crnogorskog Telekoma da dostavi Agenciji sve zaključene ugovore sa drugim operatorima, za pružanje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu, u roku od 10 dana od dana njihovog zaključenja. To će Agenciji omogućiti da provjeri poštovanje obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti, a u slučaju nepoštovanja iste, da pravovremeno reaguje.

Zadržavanjem ove regulatorne obaveze Crnogorskom Telekomu otklanjaju se prepreke razvoju konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj i ne-cjenovnoj osnovi. Ova obaveza je komplementarna obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, jer omogućava da se efikasnije sprovodi regulatorna obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne ili ne realizuje Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu može sprovoditi aktivnosti, koje se odnose na pružanje usluge započinjanja (originacije) poziva, a koje su diskriminatorne u pogledu cijena, kvaliteta i predstavljaju prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. Takođe, operator sa značajnom tržišnom snagom može obračunavati usluge započinjanja (originacije) poziva

konkurentskim operatorima po višim cijenama u poređenju sa cijenama koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, čime primjenjuje praksu istiskivanja cijenama drugih operatora. Pored aktivnosti prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, Crnogorski Telekom može primjenjivati i antikonkurentske taktike odlaganja, uskraćivanje informacija, insistiranje na neopravdanim zahtjevima i diskriminatorno korišćenje informacija. Naime, Agencija smatra da je važno da i informacije koje operator sa značajnom tržišnom snagom dobije od alternativnih pružaoca usluga ne iskoristi za potrebe svog maloprodajnog dijela i time dovede alternativnog pružaoca usluga u neravnopravan položaj.

Nabrojane aktivnosti dovode u neravnopravan položaj konkurentске kompanije, a u krajnjem i korisnike. Diskriminatorno ponašanje Crnogorskog Telekoma može staviti određenog operatora, koji može biti i on sam ili sa njim povezano društvo, u privilegovan položaj u odnosu na ostale operatore, stvoriti mu bolje uslove pri poslovanju, pa tako smanjiti efikasnost konkurencije ili potpuno istisnuti konkurenciju sa tržišta. Ovo je suprotno interesima krajnjih korisnika, kojima odgovara da je na tržištu veći broj operatora, koji nude širu paletu usluga po razumnim cijenama.

Sprovođenje obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti će podrazumijevati da svi pružaoci usluga koriste uslugu započinjanja (originacije) poziva od veleprodajnog operatora pod istim uslovima kao i njegov maloprodajni dio ili povezana društva.

Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti je komplementarna obavezi objavljivanja podataka – transparentnosti. Takođe, Agencija ocjenjuje da bi se uz ovu obavezu mogla efikasnije sprovesti i regulatorna obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

Agencija ocjenjuje da je zadržavanje ove regulatorne obaveze adekvatno, da ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već samo kvalitativno definiše njegov odnos prema drugim operatorima na veleprodajnom tržištu.

8.3 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, naložiti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Obaveza odvajanja računovodstva obavezuje vertikalno integrisane operatore sa značajnom tržišnom snagom da učine transparentnim svoje veleprodajne cijene i interne transferne cijene, kako bi se moglo osigurati načelo nediskriminacije, ali i spriječiti međusobno subvencioniranje između različitih aktivnosti, koje dovodi do neregularnih uslova tržišne konkurencije.

U slučaju ovog dokumenta, čiji je predmet analiza relevantnog veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, Agencija Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, zadržava obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Zadržavanje ove obaveze omogućava Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga koje pripadaju relevantnom tržištu, kao i principa preglednosti svih

veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

Agencija je, u junu 2010. godine, propisala Metodologiju za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo koja propisuje metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih lica. Metodologija za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC²² o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

Crnogorski Telekom je shodno ovoj regulatornoj obavezi, koja je bila propisana i prethodnom analizom, implementirao propisani sistem, od strane Agencije, odvojenog i troškovnog računovodstva, te pripremao i dostavljao odvojene račune dobiti i gubitka po relevantnim tržištima, odnosno uslugama. Agencija može objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu sproveo je odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na uslugu započinjanja (originacije) poziva od ostalih veleprodajnih usluga i usluga maloprodajnih tržišta, što će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama započinjanja (originacije) poziva iz mreže Crnogorskog Telekoma, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima (trećim licima).

U cilju veće efikasnosti primjene obaveza objavljivanja podataka i obezbjeđivanja nediskriminatornosti, Agencija ocjenjuje neophodnim zadržavanje, prethodnom analizom određene, obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjene istiskivanja cijena drugih operatora.

Polazeći od već nametnutih obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti i objavljivanja podataka (transparentnosti), Agencija ocjenjuje zadržavanje obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija adekvatnim i proporcionalnim.

8.4 Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija može, shodno članu 75 Zakona o elektronskim komunikacijama naložiti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i pristupnu mrežu.

²² Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

U slučaju postojanja prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na odbijanje zaključivanja ugovora o interkonekciji i operatorskom pristupu i postojanja velikih razlika u pregovaračkoj moći operatora, gdje operatori zavise od infrastrukture drugog operatora za pružanje maloprodajnih usluga, potrebno je da Agencija postavi okvire, odnosno odredi odgovarajuće regulatorne obaveze, kako bi se onemogućilo uskraćivanje operatorskog pristupa i interkonekcije ili bilo koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje.

Pravilnik o pristupu i interkonekciji („Sl.list Crne Gore“, br. 24/14) propisuje uslove za obezbjeđivanje pristupa i interkonekcije, prava i obaveze operatora u vezi sa pristupom i interkonekcijom, uslove pod kojima operatori mogu ograničiti pristup i interkonekciju.

Agencija smatra da bi uskraćivanje operatorskog pristupa ili bilo kakvo drugo neprihvatljivo uslovljavanje ili ograničavanje korišćenja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu, spriječilo efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou i bilo bi suprotno interesima krajnjih korisnika usluga. S obzirom da Crnogorski Telekom posjeduje pristupnu mrežu i prateću infrastrukturu koju, u periodu na koji se odnosi analiza, nije lako replicirati, potrebno je da se Crnogorskom Telekomu nametne obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi mu se onemogućilo prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo.

Iz navedenih razloga, Agencija je ocijenila da je neophodno zadržati Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na posmatranom relevantnom tržištu, prethodnom analizom nametnutu obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi se spriječilo narušavanje ili ograničavanje konkurencije, što je posebno važno na tržištima na kojima operatori zavise od infrastrukture drugog operatora kako bi mogli da pružaju usluge na maloprodajnom nivou. Određivanjem navedene obaveze, Agencija želi da spriječi prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo i da izbjegne ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je opisano u prethodnom poglavlju analize.

Crnogorski Telekom je obavezan da:

- 1) u dobroj vjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju;
- 2) omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija;
- 3) izvrši interkonekciju elektronske komunikacione mreže;
- 4) ne uskrati prethodno ostvareni pristup;
- 5) obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
- 6) odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtuelne mreže;
- 7) obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme;
- 8) obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za ostvarivanje interoperabilnosti usluga za krajnje korisnike usluga, uključujući usluge inteligentnih mreža, distributivnih sistema ili rominga u mobilnim mrežama;
- 9) obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga.

Crnogorski Telekom je dužan da pruži pristup svojoj mreži operatorima koji pružaju usluge sa dodatom vrijednošću.

Crnogorski Telekom, kada mu je upućen potpun zahtjev za pristup i interkonekciju, dužan je, shodno Pravilniku o pristupu i interkonekciji, da odgovori na zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva. Ukoliko zahtjev za pristup ili interkonekciju nije potpun, Crnogorski Telekom traži da podnosilac zahtjeva dopuni svoj zahtjev u roku od 7 dana od dana podnošenja nepotpunog zahtjeva.

Pristup Crnogorski Telekom može ograničiti samo u slučaju da pristup nije izvodljiv iz tehničkih razloga. U tom slučaju Crnogorski Telekom je dužan da detaljno obrazloži razloge svog odbijanja zahtjeva i dostavi ih podnosiocu zahtjeva, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.

Operatori su dužni da zaključe ugovor o pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva. Potpisani ugovori o pristupu ili interkonekciji se dostavljaju Agenciji radi evidencije i ocjene usklađenosti sa Zakonom, u roku od 10 dana od dana potpisivanja.

Crnogorski Telekom mora u dobroj vjeri pregovarati sa operatorima koji žele pristup pristupnim segmentima iznajmljenih linija o zahtjevima u vezi pristupa. Agencija smatra da je ta obaveza potrebno i efikasno sredstvo za postizanje kasnijih sporazuma o pristupu uslugama koje pripadaju relevantnom tržištu. U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao nametnuti potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, bankarskih garancija, u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge i to samo iz razloga povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Isto tako Crnogorski Telekom bi mogao tražiti nivo informacija iznad potrebnog i tehnički opravdanog za pružanje predmetnih usluga.

Crnogorski Telekom je u obavezi da omogući operatorski pristup određenim mrežnim elementima, na način da operatori koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu potrebni za pružanje zahtijevane usluge.

Crnogorski Telekom ne smije uskratiti prethodno ostvareni operatorski pristup i interkonekciju, s obzirom da bi to imalo za rezultat povećanje troškova operatora koji su imali ostvaren pristup ili interkonekciju.

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu.

Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da pripremi otvoren pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim značajnim tehnologijama, koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost mreža i usluga. Nepripremanje tih elemenata bi moglo značiti da konkurenti ne mogu ponuditi uslugu istog kvaliteta na maloprodajnom tržištu ili čak onemogućavanje pristupa novih operatora na postojeće tržište, ukoliko je nužno povezivanje mreža Crnogorskog Telekom i alternativnog operatora. Agencija ocjenjuje da je ova obaveza neophodna za uspostavljanje i održavanje konkurencije na tržištu, jer bi u protivnom konkurentima bio onemogućen pristup na tržište ili ne bi mogli ponuditi uslugu istog kvaliteta na maloprodajnom tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture, koji su neophodni za odgovarajuću instalaciju i povezivanje opreme, koja omogućava korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. U skladu sa navedenom obavezom, Crnogorski Telekom je obavezan da operatorima obezbijedi izbor vrste kolokacije, pri čemu mora uzeti u obzir zahtjeve operatora. Crnogorski Telekom može odbiti određeni zahtjev za kolokaciju ili druge oblike zajedničkog korišćenja infrastrukture samo iz opravdanih i transparentnih razloga.

Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za obezbjeđivanje korisnicima interoperabilnosti usluga, na način da osigura pružanje relevantne uloge po fer i razumnim uslovima, a koji se ne razlikuju od uslova koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanom društvu.

Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, kojim se pospješuje konkurencija kod pružanja relevantnih usluga.

Propisivanje obaveze omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je opravdano i proporcionalno aktuelnim i potencijalnim preprekama na ovom tržištu, jer se radi o regulatornoj obavezi koja doprinosi većem stepenu konkurencije na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

Agencija ocjenjuje da zadržavanje obaveze omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, iako osnovna obaveza za pospješivanje konkurencije, nije sama po sebi dovoljna da na efikasan način ukloni prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. U skladu sa tim, zadržavane obaveze omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je komplementarno su obavezama nediskriminatornosti i obezbjeđenja preglednosti, odnosno objavljivanja referentne ponude. Nadalje, obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva je prateća i neophodna obaveza sa aspekta obezbjeđenja efikasne konkurencije i zaštite interesa krajnjih korisnika.

8.5 Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 76 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje obaveze kontrole cijena prema propisanoj metodologiji troškovnog računovodstva.

Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji obezbjeđuju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge. Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu stvarnih troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora

Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, Agencija zadržava prethodnom analizom propisanu obavezu kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu.

Svrha određivanja obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, koje Crnogorski Telekom treba da primjeni prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža, jeste obezbjeđenje ravnopravnih i transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije.

Zadržavanjem ove obaveze Agencija smatra da će se otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga.

Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva je nametnuta iz razloga što bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom, mogao da vršiti vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da veleprodajne cijene usluge započinjanja (originacije) poziva utvrđuje iznad nivoa stvarnih troškova pružanja te usluge, dok usluge poziva na pripadajućem maloprodajnom tržištu utvrđuje ispod nivoa stvarnih troškova. To dovodi do situacije da su alternativni operatori onemogućeni da uđu na ovo tržište. Nadzor nad cijenama je potreban jer se na taj način omogućava ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a samim tim i konkurentnost na maloprodajnom tržištu od čega krajnji korisnici mogu imati velike benefite.

Iz navedenih razloga ovu obavezu je neophodno nametnuti Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, te Agencija ocjenjuje da je naložena obaveza zajedno sa postavljenim rokovima adekvatna i proporcionalna mogućim problemima u razvoju konkurencije.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

9. PRILOZI

9.1 Prilog 1:

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na prijedlog Odluke o relevantnim tržištima

 <p>Crna Gora AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST BULEVAR DŽORĐA VAŠINGTONA 56 81000 PODGORICA</p> <p>Da je vječna Crna Gora</p> <p>Crna Gora Agencija za zaštitu konkurencije</p> <p>Broj: 01 – 334/2-16 Podgorica, 13.12.2016. godine</p> <p>AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST n/r izvršnog direktora Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C 81000 PODGORICA</p> <p>PREDMET: Izjašnjenje na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima.</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: Agencija) je, 2. decembra 2016. godine, primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „EKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima usluga shodno Preporuci (2014/710/EU) od 9. decembra 2014.godine, o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji.</p> <p>S tim u vezi, a u skladu sa nadležnostima Agencija iz Zakona o zaštiti konkurencije i Sporazuma o saradnji Agencije i EKIP-a na području obezbeđivanja konkurencije i predupređivanja štetnih efekata, nedostatka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima dajemo sledeće:</p> <p style="text-align: center;">M I Š L J E N J E</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije saglasna je sa predloženim tekstom dostavljenaog akta, a za potrebe nadležnosti i rada EKIP u skladu sa Zakonom o zaštiti konkurencije.</p> <p>Dodatno, Agencija u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, ističe da ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji EKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u ex ante kontroli definisanih tržišta.</p> <p>S poštovanjem,</p> <p>Načelnica Odsjeka Lepa Aleksić</p> <p style="text-align: right;">DIREKTOR Miodrag Vujović</p> <p style="text-align: center;">Bulevar revolucije br.2, 81000 Podgorica TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015 e mail: zastita.konkurencije@azzk.me web: www.azzk.me</p>	<p>19.12.2016</p> <p>012 334/2</p>
--	------------------------------------

9.2 Prilog 2:

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST PODGORICA			
Broj:	20.05.2019		
Upr. št.	2019/2	Pr. št.	1/2019

Broj: 02-378/1
Podgorica, 28.05.2019. godine

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST
n/r izvršnog direktora
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Mišljenje na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) je aktom br. 02-378/1 od 22.04.2018. godine, u skladu sa čl. 65 st. 1 *Zakona o elektronskim komunikacijama* tražila prethodno mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija“) na tekst *Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* (u daljem tekstu: „**Predlog Odluke**“).

Agencija u potpunosti razumije namjeru AEKIP da u posebnom postupku ispita postojanje dalje potrebe za prethodnim utvrđivanjem relevantnih tržišta u skladu sa Preporukama Direktive EU, čija je *ex ante* regulacija neophodna sa stanovišta proizvođača i usluga na tržištu telekomunikacija u Crnoj Gori.

S tim u vezi, u skladu sa odredbama člana 20f stav 1 tačka 8, a u vezi sa članom 19 *Zakona o zaštiti konkurencije*, a na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 *Zakona o zaštiti konkurencije* **Savjet na Predlog Odluke daje sljedeće:**

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa **Predlogom Odluke**, a za potrebe nadležnosti i rada AEKIP u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

Istovremeno Agencija vjeruje da će AEKIP u skladu sa dosadašnjom praksom i dobrom saradnjom dostaviti rezultate analize nakon izvršenog ispitivanja, te naročito ukazati u slučaju postojanja bilo kojih radnji i postupaka na posmatranim tržištima usluga koje bi zahtjevale postupanje Agencije u skladu sa nadležnostima iz Zakona o zaštiti konkurencije.

ČLAN SAVJETA
Jovana Tošković

PREDSJEDNIK SAVJETA
Miodrag Vujović

9.3 Prilog 3:

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na nacrtu tekstova Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

Adresa: ul Svetlane Kane Radević br. 3

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST			
81000 Podgorica, Crna Gora			
tel: +382 20 239010			
fax: +382 20 239015			
www.azek.me			
Priljeno:	08.11.2019		
Dir. jed.	Stp.	Pr. og.	V. savjetnik
0102-7446/1			

Br. 01-378/8

05.11.2019.godine

Savjet Agencije za zaštitu konkurencije na osnovu člana čl. 20f stav 1 tačka 8 i 19 stav 2 tačka 16 ("Sl.list CG", br. 44/12 i 13/18), na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije, daje sljedeće

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa predloženim tekstom *Nacrta Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima*:

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
- II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
- V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža,

a za potrebe nadležnosti i rada Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore" broj 40/13, 56/13 i 2/17), kao i Sporazumom o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata, nedostataka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, koji je potpisan 28.04.2009. godine između Uprave za zaštitu konkurencije i Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost.

Obrazloženje

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija") je dana, 23.09.2019. godine, primila zahtjev¹ Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP") za izjašnjenje i mišljenje na Nacrt Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima:

¹ Br.0303-6441/1 od 20.09.2019.godine, zaveden kod Agencije za zaštitu konkurencije pod br.02-378/5

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
- II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
- V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

AEKIP je, po pribavljenom Mišljenju Agencije na tekst Prijedloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije, br.02-378/4 od 28.05.2019. godine, donijela Odluku o provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na gore navedenim relevantnim tržištima („Sl.list Crne Gore”, br. 31/19).

Pravni osnov za davanje mišljenja Agencije na navedeni Test tri kriterijuma predstavljaju odredbe člana 22, stav 1, tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije („Sl.list Crne Gore”, br. 44/12 i 13/18), kao i odredbe člana 65 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl.List Crne Gore” br. 40/13) (u daljem tekstu: „ZEK”), kojim je propisano da AEKIP u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati i preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u sektoru usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 ZEK-a, AEKIP sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Pored toga, nekadašnja Uprava za zaštitu konkurencije je sa AEKIP-om potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija (u daljem tekstu: „Sporazum”).

Uvidom u dostavljeni Nacrt Testa tri kriterijuma na gore navedenim relevantnim tržištima, Agencija je utvrdila da je AEKIP u postupku analize primjenjivala evropske direktive koje su na snazi na području elektronskih komunikacija, a koje su implementirane u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK.

Predložene analize predstavljaju izuzetno kvalitetan doprinos razvoju tržišta kao i efikasne konkurencije iz više razloga, a pogotovu iz razloga transparentnosti, koji predstavlja izuzetno značajan element pravne predvidljivosti i pravne sigurnosti učesnika na tržištu.

Prilikom izrade pomenutog Nacrta Testa tri kriterijuma, AEKIP je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija, koja podliježu *ex ante* regulaciji² i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

² 2014/710/EC

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta, koja su podložna *ex ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste iz navedene Preporuke, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi³ Testa tri kriterijuma, navedeni u članu 65 stav 3 ZEK-a.

S obzirom da *Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, nijesu sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije⁴, AEKIP navedena relevantna tržišta može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma, navedena u članu 65 stav 3 ZEK-a.*

Prema mišljenju AEKIP-a Test tri kriterijuma, shodno članu 65 ZEK-a je zadovoljen na svim relevantnim tržištima datim u predloženom tekstu navedenog Nacrta Testa tri kriterijuma, te da su stoga ova tržišta podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

Članom 11 ZEK-a utvrđene su, između ostalih, nadležnosti AEKIP-a da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Uzimajući u obzir činjenicu da će AEKIP u slučaju neodostatka efikasne konkurencije na tržištu, utvrditi operatora sa značajnom tržišnom snagom na određenom tržištu kojem se nameću određene mjere i obaveze, to je Agencija u potpunosti saglasna sa ovakvim načinom regulisanja, a koje ne utiče na nadležnosti i postupke koje Agencija može voditi protiv tako utvrđenog operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Dodatno, Agencija u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, ističe da je na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlaštenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta, te saradnji u slučaju postojanja potencijalne radnje povrede konkurencije koju Agencija može ispitivati u *ex post* postupku.

ČLAN SAVJETA
Jovana Tošković

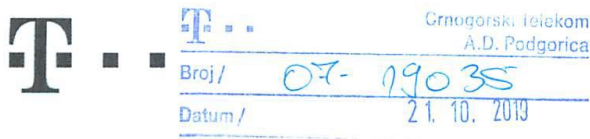
PREDSJEDNIK SAVJETA
Miodrag Vujović

³ Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode; Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine; Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

⁴ Izvor: Nacrta Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima, priloženi aktom AEKIP-a, br.0303-6441/1 od 20.09.2019.godine

9.4 Prilog 4:

Komentari operatora sa javne rasprave na Nacrte Testova tri kriterijuma

PODIJELI DOŽIVLJAJ.

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost

Gospodin

Darko Grgurović, izvršni direktor

POŠILJALAC CRNOGORSKI TELEKOM A.D.
 PREDMET
 DATUM 21.10.2019. godine

Poštovani,

U okviru javnog konsultativnog procesa o nacrtima dokumenata o provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima :

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža;

Crnogorski Telekom daje generalne komentare o zaključicima do kojih je Agencija došla, naročito prilikom definicija tržišta, po našem mišljenju, pogrešno konstatujući koje sve usluge čine jedno tržište. To je uobičajeni zaključak na koji godinama nailazimo da Agencija propušta da objektivnim pristupom pozive iz mobilne mreže posmatra kao pravu supsticiju pozivima iz fiksne mreže (makar je to u Crnoj Gori koja važi za svjetski br 1 kada je penetracija mobilne telefonije u pitanju) a naročito što pritom još i ne uzima u obzir još jednu itekako rastuću uslugu a to je supstitucija svih poziva, kako iz fiksne tako i mobilne mreže, pozivima posredstvom raznih internet platformi. Koliko god da se Agencija u dokumentima osvrće i na taj aspekt to je zanemarljivo malo, odnosno u mjeri da nikako ne utiče na ključne zaključke. Naravno u dokumentima se nude razlozi za to ali u pitanju su uglavnom neka generalna pravila zašto se neka usluga ne smatra supstititom druge, no argumenti možda na nekim tržištima imaju smisla, ali ne i na crnogorskom.

U ranijim prilikama komentarisanja rezultata provodjenja testa tri kriterijuma na istim tržištima koja su i sada predmet ovih komentara, ukazivali smo na rezultate raznih istraživanja koji govore o korišćenju internet paltformi za uslugu poziva, ovdje ukazujemo samo neka rezultate koji su svakako i Agenciji poznati, jer su javno dostupni :
 -82% osoba u Crnoj Gori koristi internet, a 68% to radi svakodnevno (Brand Pulse, Ipsos, maj 2018)
 -79% osoba u Crnoj Gori koristi smartphone, i kao glavni razlog upotrebe interneta navodi – komuniciranje (razgovori i poruke) 77%, i internet aplikacije, koje više od svih ostalih koriste, su one za razgovore i poruke (Viber, Whatsapp, FB messenger..) 82%. (Istraživanje internet upotrebe, Ipsos, februar 2019)

Agencija, prelazeći preko takvih notornih činjenica donosi zaključak o definiciji tržišta, tako nakon obrazloženja provodjenja prvog testa na pojedinim relevantnim tržištima izvodi zaključak da na svima postoje snažne i trajne

CRNOGORSKI TELEKOM A.D.
 Adresa: Moskovska 29 | 81000 Podgorica, Crna Gora
 Telefon: +382 20 433 433 | E-mail: office@telekom.me | Internet: www.telekom.me
 PIB: 02289377 | PDV reg. broj 20/31-00049-4
 Žiro račun: Crnogorska komercijalna banka 510-103-22; 510-110-98; 510-505-77 | Societe Generale Montenegro 550-111-41

PODIJELI DOŽIVLJAJ.

barijere u vidu strukturnih prepreka za ulazak na tržište, pri čemu kod tržišta pristupa fiksnoj mreži ne uvažava ni informacije koja i sama posjeduje a to je da se veleprodajni proizvodi Crnogorskog Telekom (osim iznajmljivnja kablovske kanalizacije) ne koriste već da operatori pored kablovske kanalizacije Telekom, koriste drugu raspoloživu infrastrukturu poput one u vlasništvu preduzeća komunalnih usluga, CEDISa ili grade sopstvenu mrežu. Možda je u procjenama da postoje snažne barijere za ukazak na relevantno tržište trebalo uzeti u obzir najčešće razloge kojima se ostali operatori rukovode tom prilikom, a to je namjera da svojom mrežom dodju do onih korisnika koji uopšte ne koriste usluge elektronskih komunikacija ili s obzirom na tehničke mogućnosti na toj lokaciji ne mogu putem postojećeg priključka kod Telekom, imati ostale usluge poput pristupa internetu i TV. U dokumentima se uglavnom ističe da postoje strukturne prepreke povezane s nadzorom infrastrukture jer izgradnja sopstvene mreže za druge operatore izaziva nenadoknadle troškove a spominju se i troškovi kopanja radi postavljanja infrastrukture koji uzraged budi rečeno nijesu uzimani u obzir kada je prema specijalnom troškovnom modelom izračunata cijena po kojoj Telekom ima regulatornu obavezu izdavati kablovsku kanalizaciju drugim operatorima a koja je inače neprimjereno niska i važi od 2010 godine. Naravno, generalno pomatrano, izgradnja mreže uzrokuje visoke investicije na čiji se povrat teško može računati, ali primjer crnogorskog tržišta pokazuje da su dostupni različiti modeli saradnje na polju zajedničkog korišćenja infrastrukture koji čine da situacija sa povratom investicija ne mora biti neminovna takva, tako ne vidimo da uistinu postoje snažne barijere za ulazak na tržište usluga koje se pružaju putem fiksne mreže.

Cijenimo da će Agencija u daljem radu na finalnim dokumentima provodjenja testa tri kriterijuma uzeti u obzir i ove aspekte na koje smo ukazali, naročito prilikom donošenja zaključka o relevantnim maloprodajnim tržištima i da bi usljed toga zaključci i stavovi Agenciji mogli biti bitno drugačiji.

U našim ranijim obraćanjima Agenciji povodom regulacije maloprodajnih tržišta na fiksnoj lokaciji ukazivali smo na činjenicu da rezultati regulatornog troškovnog modela za fiksnu mrežu Telekom pokazuju da povrat na angažovani kapital (ROCE) fiksne linije poslovanja Telekom negativan, Na nivou kompanije (za fiksnu i mobilnu mrežu) ovaj pokazatelj po predlogu troškovnog modela za 2018 godinu je 4,8%, (po usvojenom modelu za 2017 taj procenat je bio i niži 4,2%) odnosno ispod je očekivane stope povrata na angažovani kapital (WACC) koja iznosi 10.17%. Drugim riječima, akcionari CT-a ostvaruju prinos na uloženi kapital koji je ispod prihvatljive stope prinosa u telekomunikacionom sektoru.

Uz značajni pad prihoda iz godine u godinu, uz povećane troškova zbog neophodnih investicija u mrežu, dalja regulacija maloprodajnih tržišta bi imala za posledicu neodržive uslove daljeg investiranja u fiksnu mrežu što svakako povlači sa sobom sve negativne konsekvence daljeg razvoja ukupnog tržišta. Stoga vjerujemo da će Agencija, u budućim procjenama potrebe nametanja regulatornih mjera Telekomu, sagledati sadašnji trenutak na tržištu i u odnosu na nivo konkrentnosti i strukturu ukupne ponude relevantnih usluga te cijenovne dostupnosti usluga (imajući u vidu i kvalitet usluga koju operatori pružaju) zaključiti da su regulatorne mjere na maloprodajnim tržištima postale nepotrebne.

Očekujemo da će Agencija u daljem postupku ovog javnog konsultativnog postupka uvažiti komentare i predloge Crnogorskog Telekom.

Srdačan pozdrav,
Pavle Đurović

direktor Sekora za korporativne i pravne poslove i sekretar Društva

CRNOGORSKI TELEKOM A.D.

Adresa: Moskovska 29 | 81000 Podgorica, Crna Gora

Telefon: +382 20 433 433 | E-mail: office@telekom.me | Internet: www.telekom.me

PIB: 02289377 | PDV reg. broj 20/31-00049-4

Žiro račun: Crnogorska komercijalna banka 510-103-22; 510-110-98; 510-505-77 | Societe Generale Montenegro 550-111-41

9.5 Prilog 5:

Odgovori Agencije na komentare Crnogorskog Telekoma na nacрте Testova tri kriterijuma na relevantnim tržištima

Crnogorski Telekom je dopisom broj 07–19035 od 21.10.2019.godine dostavio Agenciji generalne komentare na zaključke Agencije u nacrtima Testova tri kriterijuma na relevantnim tržištima.

Što se tiče komentara Crnogorskog Telekoma na definicije tržišta, Agencija još jednom iznosi svoje stavove: da bi se pozivi koji potiču iz fiksnih mreža mogli smatrati supstitutima pozivima koji potiču iz mobilnih mreža, potrebno je da iste usluge budu zamjenjive u oba smjera, što nije slučaj. Uprkos brojnim pogodnostima koje su na strani mobilne telefonije, i dalje postoje bitne razlike koje idu u prilog tome da se pozivi realizovani putem mobilnih mreža prije mogu smatrati dopunskom nego supstitutivnom uslugom pozivima koji se realizuju putem klasičnih fiksnih pristupnih mreža. Realizovanje poziva putem fiksnih mreža se može smatrati uslugom koja se prije svega vezuje za domaćinstva ili preduzeća i uobičajeno se koristi od strane više lica, dok je pristup putem mobilnih mreža personalizovana usluga koja je namijenjena pojedincu, vlasniku mobilnog telefona i odgovarajuće SIM kartice. Navike korisnika da jednu fiksnu liniju koristi više lica, dok pozive putem mobilne mreže preko jedne SIM kartice uobičajeno ostvaruje samo jedno lice, zajedno sa činjenicom da su cijene poziva realizovanih iz mobilnih mreža i dalje više od cijene poziva realizovanih iz fiksnih mreža, što naročito dolazi do izražaja kada se prekorače besplatni minuti u okviru tarifnih paketa, idu u prilog navedenoj tvrdnji.

Takođe, i pored prednosti i funkcionalnosti mobilne telefonije, krajnji korisnici i dalje zadržavaju fiksni telefonski priključak, koji im omogućava da uz usluge poziva u nacionalnoj fiksnoj mreži sve više koriste i usluge pristupa internetu i usluge IPTV–a, što potvrđuje da značajan broj korisnika zadržavaju fiksnu i mobilnu pretplatu koristeći prednosti komplementarnosti, za razliku od supstitutivnosti među uslugama.

Na osnovu gore navedenog, Agencija je zaključila da iz perspektive tražnje za relevantnim uslugama na našem tržištu nije prisutna fiksno mobilna konvergencija, iz kog razloga nije uključila usluge mobilne telefonije u opseg definicije tržišta fiksne telefonije.

Što se tiče konstatacija Crnogorskog Telekoma o korišćenju internet platformi za uslugu poziva Agencija još jednom ukazuje na sljedeće: neupravljeni VoIP, koji se obično pruža kao OTT usluga, pruža mogućnost da korisnik može upućivati pozive brojevima u planu numeracije pod uslovom da je on ili ona klijent koji plaća. Ipak, ove usluge se uglavnom koriste za pozivanje ili primanje poziva od drugih korisnika koji koriste istu uslugu. Da bi se ostvarili i primili pozivi, korisnici moraju biti prijavljeni na određenu uslugu i uključiti uređaj (pametni telefon, tablet ili laptop / PC) kako bi koristili uslugu, a neophodno je da imaju uslugu interneta. Uprkos sve većoj penetraciji pametnih telefona i tablet računara, neupravljeni VoIP još uvijek se ne razmatra u većini evropskih zemalja, kao supstitutivna usluga pozivima iz fiksnih i mobilnih mreža.

U vezi komentara Crnogorskog Telekoma kojim se dovodi u pitanje tačnost izvedenih zaključaka u pogledu podkriterijuma „Strukturne barijere ulasku na tržište” na osnovu kojih je Agencija zaključila da Prvi kriterijum ispunjen kod Testova tri kriterijuma na predmetnim relevantnim tržištima, Agencija ukazuje da je saglasno Preporuci Evropske Komisije o relevantnim tržištima usluga iz 2014. godine ispitala sve pokazatelje prepreka ulasku na tržište, kao i tržišnu strukturu i dinamiku, opseg i pokrivenost konkurentskih mreža ili infrastrukture.

Pri razmatranju strukturnih prepreka za ulazak na relevantna tržišta na fiksnoj lokaciji, u relevantnom periodu polazi se od činjenice da su operatori koristili veleprodajne usluge zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, zakupa optičkih kablova, elektro energetske stubova i stubova javne rasvjete, kao i izbora operatora u cilju širenja svojih mreža i omogućavanja pristupa istoj u cilju pružanja prvenstveno paketa usluga, u okviru kojih je omogućen i pristup javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji. Međutim, evidentno je da Crnogorski Telekom i dalje ima najveću zastupljenost, odnosno da ostali operatori uglavnom nemaju svoju infrastrukturu koju bi koristili za razvoj svojih mreža u cilju pružanja javne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji, već su prinuđeni da istu zakupljuju od Crnogorskog Telekoma, Komunalnih usluga Podgorica, CEDIS-a i drugih vlasnika infrastrukture.

Agencija je u svojim dokumentima konstatovala da novim operatorima na tržištu nije ekonomski isplativo, zbog visokih nenadoknadivih troškova (eng. *sunk costs*), replicirati pristupnu mrežu Crnogorskog Telekoma, ali je morala imati u vidu prednosti koje Crnogorski Telekom uživa zbog prisustva ekonomije obima i širine na bazi sopstvene infrastrukture. Crnogorski Telekom je jedini vertikalno integrisani operator na tržištu, tako da u slučaju otežanog pristupa ili povećanja cijena veleprodajnih inputa koje drugi operatori trenutno obezbjeđuju pristupom infrastrukturama, nezavisno od infrastrukture Crnogorskog Telekoma, prepreke za ulazak na maloprodajna tržišta usluga fiksne telefonije bile bi još izraženije.

Imajući navedeno u vidu, Agencija je zaključila da je od vitalnog značaja za budućnost inovacija i ulaganja u sektoru elektronskih komunikacija očuvanje regulatornih pretpostavki da ostali operatori i dalje mogu pristupiti ključnim veleprodajnim inputima po regulisanim uslovima, uključujući usluge veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija (WLR), usluge izbora/predizbora operatora.

U vezi komentara Crnogorskog Telekoma o tome da troškovi kopanja radi postavljanja infrastrukture nijesu uzeti u obzir pri određivanju cijena usluge iznajmljivanja kablovske kanalizacije koja je prema navodima Crnogorskog Telekoma „neprimjereno niska“, a koju je Agencija utvrdila 2010. godine, moramo naglasiti da su pomenute cijene izračunate na osnovu podataka koje je dostavio Crnogorski Telekom, bez njihove detaljne provjere. Takođe, od tada, pa sve do ovog trenutka, Crnogorski Telekom nije dostavio Agenciji druge podatke o troškovima izgradnje mreže, koji bi poslužili kao osnova za korekciju važećih cijena. Pored toga, Crnogorski Telekom je mogao da pomoću svog troškovnog modela za fiksnu mrežu, koji inače služi za izračunavanje jediničnih cijena regulisanih usluga, uvrsti i uslugu iznajmljivanja kablovske kanalizacije, a što do sada nije učinio. Imajući u vidu sve navedene činjenice, Agencija ne prihvata neutemeljenu tvrdnju Crnogorskog Telekoma da je cijena iznajmljivanja telekomunikacione kablovske kanalizacije „neprimjereno niska“ i „ispod troška“ izgradnje mreže.

Agencija se prilikom sprovođenja Testa Tri kriterijuma na relevantnim tržištima i izrade definicije tržišta, vodila preporukama i smjernicama Evropske Unije, iskustvima regulatora u okruženju i uključila sve relevantne činjenice na crnogorskom tržištu, te smatra da je definisala tržišta na ispravan način. Takođe, prilikom sprovođenja Testa Tri kriterijuma na relevantnim tržištima prilikom dokazivanja prvog kriterijuma zaključak o postojanju visokih strukturnih prepreka zasnovan je na neujednačenoj zastupljenosti operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore u pogledu pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji, kao i broja korisnika ove usluge. Agencija ne osporava činjenicu da i drugi operatori posjeduju infrastrukturu za pružanje relevantnih usluga. Međutim, kao što je Agencija u dokumentima konstatovala, geografska rasprostranjenost prenosne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma je i dalje argument za donošenje zaključka o prisustvu strukturnih barijera uvođenju konkurencije.